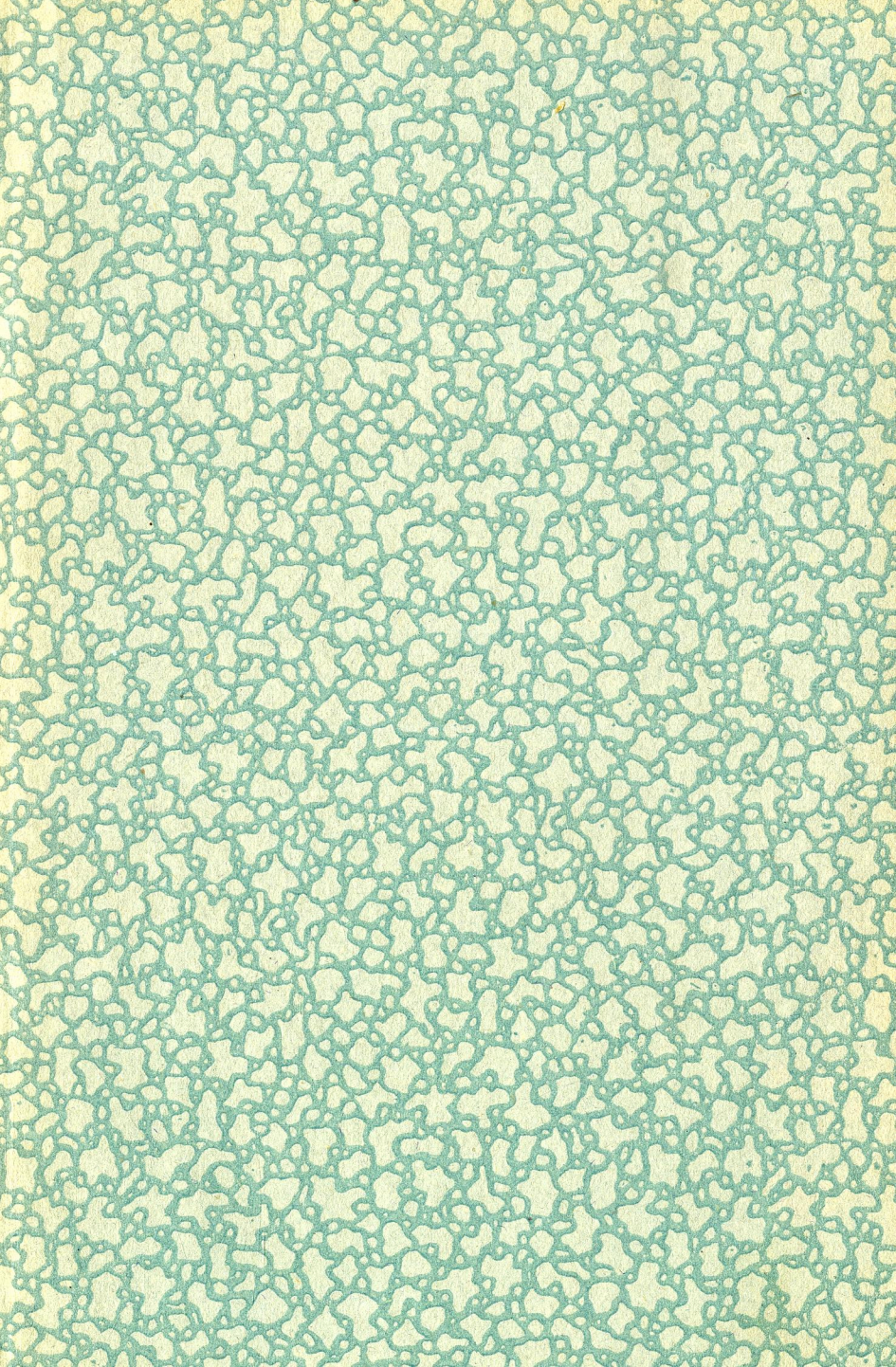

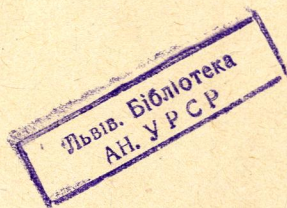

271

06 10
БОГДАН ЛЕПКИЙ

Під ялинку

5405
РІЗДВЯНА ЗБІРКА

Л Ъ В І В
1930

Ш5(2-8u)5-644 +
Ш5(2-8u)5-65944

ВІНЕТКА, ЗАСТАВКИ Й ІЛЮСТРАЦІЇ
СВЯТОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО

Львівська державна
наукова бібліотека

№

3487

ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ Ч. 766.

З ДРУКАРНІ „ДІЛА“, ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 10.

Подільський околіт, солом'яні вязки,
Котрими Настя у печі палила,
Пісні чумацькі і тоті казки,
Що їх мені Яницька говорила,
І свічку лоеву на круглому столі,
Ялинку і дідух, я бачу, як у сні.

На галузках зелених „офірки“,
Почіплені тремтячою рукою
Дяка Іллі, палають, як зірки,
Вповиті димом сивим, як імлюю,
І ясно так! Так ясно, що ніде
Мені ясніше в світі не буде.

Округлий стіл, білесенький обрус,
Пахучим сіном поміст вже накрився,
Як у стаєнці, де колись Ісус,
Із Пресвятої Диви воплотився, —
Кутя, борщ, риба і розмови щирі,
Чи ти бував коли на кращім пирі?

Ворота — скрип!... Дзеленькнули дзвінки,
Хрустить мороз на стежці під ногами,
В вікні звізда... Ах, це колядники
Прийшли до нас з прастарими піснями!
І ніби відгомін забутих днів
Лунає цей найкращий в світі спів.

— — — — —

Погасли офірки, остання коляда
Прогомоніла. Темно, тихо стало.
Літа плывуть нестримно, як вода,
І чи багато їх нам ще остало?
А всеж таки я крізь простір і час
Згадки на Святий Вечір кличу вас!

Моя перша ялинка

Коли голову припорошить інею, а по спині пробіжить перший, позасвітній вітрець, тоді, як від студені до теплої ватри, біжиш до споминів з дітих літ.

Чим менше від майбутнього чекаєш, тим більше минуле ціниш і дорожиш ним.

Як гарно колись було, як любо і надійно! І питаєшся самого себе, як воно могло статися, що ти цих гарних хвилин не вмів як слід цінити, що нарікав і захочував Бог вість чого?

Згадуєш... Казку розказуєш своїй душі, звичайними, невченими словами, не дбаючи, що скажуть на те читачі і критики вибагливі.

Критики... Може й вони, коли їм голову припорошить інею, а по спині повіє перший, позасвітній вітрець, може й вони побіжать до своїх споминів, як до теплої ватри, і — тоді ми зрозуміємо себе.

Казку розказую своїй душі в зимову довгу ніч, казку про свою першу ялинку...

*

Де вона стояла і хто її світив, що так ясно сяє аж до нині?

Шукаю в закамарках пам'яті і тішуся, що знайшов. І дякую, сам не знаю кому, що мені таку добру пам'ять дав, що минуле зперед пів сотні літ бачу, мов нинішню хвилину.

В пошуках за тією ялинкою, аж до своєї колиски забіг, на Поділля, до Кривенького, до хати емігранта Яроцького, що з Сибіру з якоюсь чухонкою утік. Тая хата й до нині стоїть. Але Яроцького, ані його чухонки вже давно нема між живими. Бавилася зі мною. Казала, що великим паном буду. Не вгадала. А може чухонською мірою мірила моє панство?... Мир душі її!

Картина тієї хати висить у мене на стіні. Знайомий артист привіз її в дарунку. Дивлюся, але не пригадую собі.

Маленьким перевезли мене до Крегульця, до хати мого діда. Там мене охрестили і записали до книг. З Крегульцем зв'язані мої перші діточі спомини. Там вітер знад Збруча коливав мою колиску, а стара Яницька, зубожіла кам'янецька шляхтянка, дріжучим голосом співала: „Ой ходив чумака сім літ по Дону, та не було пригодоньки ніколи йому“. Пісня у сльозах розливалася.

Мабуть мала Яницька в своїх молодих літах якогось чумака, що занедужав у дорозі і серед степу помер... Не казала...

Яницька помагала на святий вечір мамі в кухні, я бавився сам і, перестрибуючи поріг, спотикнувся і так сильно луснув головою об одвірок, що зімлів.

Прийшов до себе в батька на колінах:

— От, бачиш, уважно ходи, а то можеш ногу зломити, або розбити голову. І що тоді?

Я плакав. Батько заспокоював мене.

Казав, що незабаром зійде перша зірка, сядемо до святої вечері і ангел принесе ялинку.

Перша зірка, свята вечеря, ангел і ялинка, — невжеж від таких ліків не видужаєш і не забудеш про біль? Але перша зірка не сходила, ангел не приносив ялинки і батько, щоб забавити мене, розказував історію святої Геневефи. Тямлю її до нині, хоч ніколи в життю цієї історії не читав. Не хотів собі псувати першого вражіння, боявся, що не буде вона така гарна в книжці, як була в батькових устах.

Терпіння Геневефи і кривди, яких вона зазнала, довели мене до гадки, що моя нещаслива пригода з порогом, то ще не таке велике нещастя.

Я перестав плакати, обмився і підчас вечері сидів за столом чемно і спокійно. Цікавився, чому то нині світяться свічки, а не лампа, випитувався, чому зпід обруса сіно торчить (таж ми його їсти не будемо) і навіть пробував лізти під стіл і квокати, шукаючи золотого горіха.

Подавали кутю, як місцевий учитель, пан Вінярські, прислав мені зізду, правдиву, шестираменну зізду, зі свічкою в середині і з Різдом, вимальованим на наоливленім папері. Я певний, що, колиб мені дали пізніше „зізду з брилянтами“, то я не тішився би нею так, як тоді тією паперовою. Цеж була вефлеємська зізда, що вела трьох царів „з Востока“ до стаєнки, де родився Христос! В ній не свічка горіла, а легенда, ясніша від брилянтів. Я був такий захоплений нею, що не міг зважитися приступити ближче і покрутити нею. Але, як зва-

жився раз, то вже не хотів нікого пустити, лиш кричав: „я сам! я сам!“

На жаль, радість моя не тривала довго. Торкнув необережно, зірда перехилилася і — згоріла. Згоріла моя перша зірда і лишився тільки спомин по ній — легенда!

Це було перше розчарування в моїм життю. І нині, коли я думаю, скільки то наших зірді стрінула подібна доля, приходжу до висновку, що причиною тому в першу чергу, це наше нещасливе: „я сам! я сам!“

Але тоді я жадних висновків не робив, плакав і мене зацитькали тим, що ангел з ялинкою іде.

Відчинили двері до „салі“. Була це доволі велика світлиця з чотирма вікнами, з чорною шкіряною канапою, котру я не любив, з ручно кольорованими літографіями: Венеції і Царгороду, з портретом діда з молодих літ над старою „секретаркою“ і з цілою низкою оповідань про несамовиті події, котрі тут буцімто колись збувалися, а котрих я, річ ясна, дуже боявся.

Але там нині нічого несамовитого не було, навпаки там нині діялося чудо, — світили ялинку.

Таких прикрас, як нині, не продавали тоді ні в Копичинцях, ні в Пробіжній. Навіть у Гусятині ні, хоч там продавали з віршиками кармельки і знамениті, пачковані з Росії, цукорки.

Але за те на моїй першій ялинці висіли червоні райські яблочка, золочені горіхи, медяники у формі серця і ланцюги з різнокольорового паперу. На зелених гілках мерехтіла безліч жовтих офірок, котрі, як я пізніше довідався, сукав наш дяк Ілля. Він то й був творцем того архитвору, бо батько мій казав, що ялинка, звичай не наш, а німецький.

За те німець, старенький маляр Швугер, котрий під зиму приходив до нас і малював, дивився на тую ялинку, як на небесну зяву. Пробував навіть співати: „Штілле нахт, гайліге нахт“, так кашель не давав. Тільки сльози капали на сиву бороду, довгу і хвилясту, як у Ліонарда да Вінчі, котрого фотографія висіла в маленьких бронзових рямцях, між сотнею інших славних людей на найбільшій стіні.

Зате я тішився, скакав і плескав у долоні, поки остання свічечка не згасла.

Аж тоді стало мені страшно і я притулився до мами. Пригадав собі одаліску, що її (на літографії) у Босфорі топили і ляцароне, що зі штилетом підкрадався (на другій літографії) до молоді пари, задивленої під палатою дожів у чари венецької ночі, пригадав собі кукурудзу, котрої цілу купу, зерно по зерні накидала якась нечиста сила крізь дірку в шибі з подвіря на підлогу салі, пригадав собі і зі страху тремтів.

Ніч була біла, іскриста. Зеленаві смуги світла вливалися крізь вікна на чорну канапу, котрої я боявся, як морського кита, що Йону проковтнув, на залюблену пару, на бідну одаліску і на тих великих людей, що висіли в маленьких рямцях.

На селі співали перші колядки.

Нараз заграла трубка. Це з Копичинець до Гусятина їхав дилижанс і почтар трубів, щоб вислати когось до брами по пошту.

— А може хто до нас на свята приїхав? — сказала мати і батько сам пішов.

Втомлений вражіннями незвичайної днини, я заснув. Крізь сон чув, що приїхали гості, переїздили ріку і лід заломився під ними, вовки за ними гнали. Я хотів збудитися та не міг.

Щойно над раном відчинив ліве око і глипнув. По покою ходила висока, струнка, дуже гарна паня з папірською у вузькій, білій, як з алябастру різьбленій руці. Синій димок, як серпанок снувався за нею...

На другий день стрінув я її при сніданку:

— Привитайся! це твоя тітка.

Тітками називали тоді всіх трохи старших пань і тому я спитав:

— Чи правдива?

— Найправдивіша, — відповіла вона і показала мені ослика, що кивав головою і кричав „I-i!“, — дарунок, який вона мені привезла зі Львова. Посадила мене на коліна і казала собі вибрати найкращий цукорок. Нараз:

— А це що? У нього на висках сиве волосся!

Всі припали до моєї, трохи за великої голови:

— Справді, у нього за лівим ухом білий пліш.
Це він вчора вдарився і посивів.

Минулося. Розвіялося, як дим з різдвяної ялинки. Настали інші часи і прийшли інші люди. Не їздять диліжанси і серед нічної тиші понад спокійним Кругульцем не лунає звук почтарської трубки. Нема закоханої пари під палатою дожів і не топлять безталанної одаліски в Босфорі.

Під білим покривалом снігу спить Яницька зі своєю чумацькою піснею і дяк Ілля з офірками і маляр Швугер зі слізки на бороді, як у Ліонарда да Вінчі, і всі, всі, що разом зі мною святкували цей мій перший, незабутній святий вечір.

І клаптя сивого волосся на моїй голові вже також не видно. Вирівняв його час.

Тільки тая перша ялинка все ще мигтить у моїх очах, як легенда.

Смеркається. Ослизлий день
Між мурами конає.
В печі червоний блис огонь,
А в сінях вітер грає.

Той тихий і сумний настрій
Несе мене світами,
І я лечу на крилах мрій
До батька і до мами.

— — — — —

Сніжок паде, як срібний пух,
Мороз малює квіти;
Накритий стіл, в куті дідух,
Пустують в сінях діти.

Знайшли собі свистун-горіх
І свищать в перегони,
Лящить в ушах діточий сміх,
З дзвіниці дзвонять дзвони.

Гей, скільки то минуло літ!
А я так добре чую
Кожухів шелест, скрип чобіт,
І щирю пісню тую.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
А я все памятаю вас,
Як йдете з колядою.

Ще й нині чую, як Юрко,
Співає: „Бог предвічний“,
Як сопраном пищить Федько,
Баском гука Зарічний.

Скрипливий, наболілий спів,
Такий, як хлопські груди,
Та, хто його раз зрозумів,
До смерти не забуде.

Ще й нині бачу, як Федір
„Вінчоване“ голосить,
Втворились двері нарозтвір
І батько в хату просить.

І починається річна
У пан-отця гостина,
Ціле село еднається,
Немов одна родина.

Засіли газди на лавках,
Начальник на покуттю.
Тріщать склянки в кріпких руках,
На стелю мечуть кутю.

Говорять, що важкі літа,
Не вдалися ячмені,
Що правди їм ніде нема,
І — затискають жмені.

Говорять: оком де не кинь,
Усюди кривда й горе;
Чи сьак, чи так, ти, хлопе, гинь,
Біда тебе поборе.

Говорять, а слова летять
Молитвою до Бога,
Та, чи дійдуть, чи долетять?
Щаслива їм дорога!...

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
Гей! Що чувати там у вас?
Чи йдете з колядою?

Чи ще живий Федір, Юрко,
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись, давно,
Співають: „Бог предвічний?“

Чи й нині мерехтять зірки
Над хатою старою...?
Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужу за тобою?

Хто ходив до школи в місті, а на Різдвяні свята їздив на село, до дому, той знає, яка це важна річ, щоб їхати саньми. Возом їдеться на Великдень і на вакації, а на Різдво саньми і тільки саньми.

Віз на Різдво, то так само, як на вакації сани, — сміх, не їзда!

А тут тобі, як на злість, сніг не хоче падати. Чекали, що св. Михайло на білих конях приїде, то знов, що Миколай по снігу пришкандибає — надаремне. Дощ, болото, часом приморозок возьме, а снігу як не було, так і нема. Аж день перед Святим Вечором, саме того ранку, коли нас мали „розпускати“, як не стемниться нараз, як не заревуть вітри, а тоді, як не сишне! В одну мить забіліло

кругом, ні хат не видно, ні дерев, нічого, лиш сніг і сніг кругом.

Про науку вже й мови не було. Кому там у голову лізе латинська граматика, коли він тішиться в душі, що саньми поїде до дому. Та ще й дзвінок при дишлі. А їхати так добре: не гупає, не підкидає, тільки сунеться рівно, гладко, легко, як у байці.

Одна лиш турбота, щоби нас хоч годину скорше пустили. Що ви собі гадаєте: година тягнеться у вічність, як збираєшся їхати до дому! За тую годину можна би сміло цілий тиждень дати, та ще такий, що в нім ані одного свята нема. О, Боже, щоби нас директор хоч в одинацятій пустив!... Але, чи пустить?

Ось терціян на павзу задзвонив. Звичайно братія, ордою на коридор біжить: крик, гамір, біганина.

А нині тихо. Купками хлопці стоять, або, як тії миші із засіку, зпоза дверей, зазирають, чи директор з канцелярії не йде.

Рипнули двері і все у лавках принишкло. Входить господар кляси. Навіть футра не скидає з себе, тільки за катедрою стає, бороду гладить і гугнявим голосом каже: „oremus“.

Товариш Софрон відмлинкував молитву. Ніби якесь одно довжелезне слово викинув із себе. Бог один міг розібратися в цьому. „Веселих свят! Веселих свят!“ і хлопці кидаються до плащів, шапок і до книжок. Дудонять деревляні сходи; вибігаємо на ринок. А тут сніг по коліна. Рівний, білий, студений. Робимо перші сліди, — на всі сторони світа біжимо, бо там вже певно коні чекають.

Я мешкав у мого діда на „Олімпі“. Таки добре високо. Навіть у погоду задихаєшся, бувало,

поки вийдеш, а тепер, то насилу бродиш, аж тобі піт з чола тече, як при науці латинської мови. Але йдеш, а в голові все те саме питання: чи Мартин уже приїхав і чи приїхав саньми?

Аж ось і брама. Дивишся на сліди. Від коліс, чи від копаниць?... Ні одно, ні друге. В брамі сніг, як біла перина, рівний, нетиканий.

І в очах закрутилися сльози.

Ні обід тобі не смакує, ні з псом не побавишся, тільки від вікна до вікна снуєшся, хухаєш на шибки і дивишся, чи не їдуть коні. Боже, які ті години довгі! І чому той Мартин вже раз не їде? Коні кував, чи саней не приладив, а може й не приїде нині? Може налякалися сніговії і хочуть, щоби я тут святкував? Я не в чужих, що правда, і в діда мені добре, що краще й бути не може, а всеж таки Різдво на селі друга річ. Колядники, хлопці зі звіздою ходять, — буцімто ви не знаєте, яка розкіш Різдво на селі!

Аж десь далеко, коло військового шпиталю, зателенькав дзвінок. Ти весь перемінився в слух. Наш, наш — і вибігаєш на поріг.

Мартин залубнями приїхав.

— Їдемо, їдемо, Мартине!

Але він всміхається лукаво:

— Почекаєте ще трохи, паничу. Дивіть, скільки я маю купувати.

І показує довжезну „конотатку“.

Хоч як любиш дактилі і родзинки, а нині ти лихий на них. Десь не могли скорше купити! Треба буде, Бог вість, як довго чекати, а то вже пізно, друга година минула, а перед четвертою темно стає. І знову від вікна до вікна біжиш, чи не надходить Мартин.

Прийшов і запрягає коні, а тебе ще кавою напують, бо до Поручина далеко, цілі дві милі. Згоднівш.

Аж і заїхали коні. Ти вже в козушку, в берлячах, шалем обкручений навхрест, вбираєш батькове футро і обсипаний поцілунками й бажаннями „веселих свят“ сунешся до саней, як медведик. Мартин помагає тобі викараскатися на сидження, обтулює бараницями ноги, щоби де не підвіяв вітер, стягає віжки, і — вїо!

Як вітер летиш з гори, минаєш дім за домом, з одної вулиці перелітаєш у другу, якийсь хлопець пробує скочити на дощечку при залубнях ззаду, не попав, і покотився комість головою, гавкають пси, жидики грудками снігу кидають за тобою, Мартин одного засягнув батогом і ось... виїхали за рогатку.

Прощавай, школо, прощавайте Бережани на цілих десять днів! Професори, святкуйте здорові!

Ви (Бережани, а не професори) дуже гарні весною, як устаткується Липа, як у Рурисках зацвітуть фіялки, а конвалії у Глухій Долині, як на Сторожиськах можна грати в кічку і купатися на Глинці. І гарні ви літом, коли то в садах папірівки спіють і паленіють „панни“, коли на Замостовім фільварку перші коні кладуть. Дуже ви гарні тоді, Бережани, зі своїм великим ставом, зі старим замком, зі звіринцем, Лісниками і з Лисонею. Але тепер я вам від щирого серця бажаю, щоби той сніг не переставав падати, щоби всі дороги до вас позадувало, всі мости й містки позасипало і щоби хоч до Йордану можна було не вертати до школи. Того я вам від щирого серця бажаю, мої ви кохані Бережани!

А всеж таки, минувши рогатку, я не відвертаюся від вас. Бачу ратушеву вежу, що мов застру-

ганий паль торчить понад дахами, за нею церква, за церквою ліворуч, під горою, „фара“, в котрій вінчався Ян Белецькі, а за фарею далеко-далеко, на горі, ледь-не-ледь блимають світла в віконцях бережанського приходства; ніби дивляться, чи далеко я вже заїхав.

О, далеко! Коні шпарко біжать, ось перший горб і Бережани щезли з очей.

Тих горбів буде аж шість, поки до Жукова доїдеш. А між горбами долини, позасипувані снігами.

— Не переїдемо туди, паничу, — обертається до мене Мартин.

Мурашки по спині полізли:

— А щож буде?

— На Гиновичі возьмемо. Попри ґуральню і долинами-долинами аж до дому.

— Най буде. Їдьте, Мартине!

І знову сунуться сани, форкають коні, тельнякає дзвінок. Вітер тихне, сніг перестає падати, бере мороз. Чуєш його, бо щипає в лиця і шарпає за ніс. Але тобі не зимно, бо їдеш до дому, на свята. Від старенької хати з ганочком на карбованих стовпах таким теплом на тебе подихає, що тобі ще й до нині тепло, хоч тої хати вже давно нема і нема тих, що в ній жили колись...

Дорога копна, залубні не йдуть в затоки, хоч до Гинович спускаєшся попри лісок коміть головою, як з печі. Зіхали, мов на крилах злетіли. Промчали селом і вже ми на долинах. Біло, біло довкола, лиш денедє корчик верболозу торчить і кивається, наче жид „борухи відправляє“. Денедє купина з білого моря виринає, а на купині злодійлиси жирує: знає, що в нас рушниці нема і не втікає, не замітає хвостом сліду за собою.

Долини понерерізувані ровами. Не виминеш їх, мусиш переїздити. Залубні як човен шульгають. Шубовсть з гори в долину і знову з долини драпаються в гору. Тоді коні стоять понад тобою, боїшся, що впадуть шкереберть і притолочать тебе. Так раз, другий і третій. Аж за четвертим не коні, тільки ти перекицькуєшся через плечі залубень і разом зі своїми берлячами і з бараницею сидиш у снігах. Тільки голова тобі зі снігу торчить, тільки безрадно вимахувеш руками, а видрапатись наверх ані руш.

Хвилину сидиш здивований, що такого сталося. Чекаєш, чи не верне Мартин. Таж не лишить тебе, серед ночі на поталу морозові та вовкам.

Але за Мартином і слух загиб. Далеко і чимраз даліше теленькає дзвінок. Мов крізь сон. Страх обгортає тебе. Почуваєш себе таким безсильним і безрадним, як ніколи в життю. А жаль, так недалеко перед тобою Біще, а за Біщем, між двома горами Поручин. Серединою потік поміж вербами мерзне, а над потоком двома рядками стоять селянські хати. Знаєш кожна з них. В них ще світиться мабуть, печуть колачі на завтра і розказують різдвяні казки, котрі ти так любиш.

Поміж тими хатами одна, трохи вища і більша, з високим комином, з котрого куриться. У ній всього сім вікон, як сім днів у тижні, але всі вони освітлені, бо чекають на тебе.

Поміж верби на круту доріжку зазирають, чи не їдеш.

А ти серед снігів сидиш, чи лежиш, як у сповитку дитина і майже такий безсильний, як вона.

Тільки свідомий свого безрадя і безсилля і тільки страшно і соромно тобі. Страшно, бо ніч, і мороз, і вовки, а соромно, бо ти хлопець якийсь, а боїшся. Ті почуття борикаються з собою і не да-

ють твоїй свідомості вснути. А так хочеться спати. Лиш на хвилинку примкнути повіки і не рухатися, не думати ні про що, хіба про ялинку, що завтра свічками засяє, про колядників, зізду і „Бог предвічний“... Тільки про те...

Пригадується Андерсенова „Дівчинка з сірничками“ і наша „Пещена дитина“.

Ні, ні, — спати не вільно! Ти знаєш, це вічний сон, а там чекають на тебе, там завтра Святий Вечір! І пручаєшся, зриваєшся, стаєш — гу-у! Як страшно, як жахливо кругом! Долом біло, а горою чорно. Більше нічого нема. Хочби світильце одно, хочби голос який людський або звірячий, щоб знав, куди йти. А то сніг, як море, і ти, як тріска на ньому, роби з собою, що хоч!

Мороз кріпшає, перед очима мерехтять зірки, і меркнуть буцім — кануть у безодню. Що значиш ти? Зі своїми кількома роками науки, зі сотнею перечитаних книжок і з охотою бути завтра на Свят Вечір у хаті! Що значиш ти, марний, блідий хлопче, що навіть доброї „кампи“ зловити не вмієш і боїшся перепливати Глинку! Таких, як ти безліч на світі, чого ти так турбуєшся собою? Сідай і нехай буде, що хоче...

Але самозбереження сильніше від філософії хлопячого мізку. Збираю останки сил — іду.

Який там хід! Два-три кроки і стаєш, бо сніг по сам пояс. Як не було, то не було, а як впав, то міру згубив! Мов навмисне, щоби ти йти не міг. Хоч сядь і плач.

Коби знаття, що добре йдеш, а то і того не знаєш. Може, якраз, замість у село, в ліси мандруєш, а графські ліси величезні, дубові. Чуєш, як шумлять? А в лісах звірина всіляка, — груба. Ні, ні, ти вже пропав. Нема рятунку для тебе!

А всеж таки знову зателенькав дзвінок. Зразу далеко і легенько, як крізь сон, а там голосніше і виразніше, ніби біжить до мене і кличе: де ти, де?

— Я тут, Мартине, Мартине! — кричу з цілої сили.

Мартин заклопотано чіхає чуприну:

— Ов, ов, ов! Ну, сідайте паничу!

Двічі не потрібує казати. Сиджу, гейби нічого й не було.

— А тримайтеся mocno поруча!

— Не бійтеся, я вже не вилечу, Мартине.

І знов їзда через рови, попри грушку, коло млина. Сани, як на крилах вітру летять, але Мартин раз-у-раз обертається поза себе і дивиться, чи я сиджу.

— А дуже боялися, паничу?

— Боятися!... Чого?

— А не скажете нікому?

— Що я маю казати.

— Памятайте!

— — — — —
Візджаємо в село. Ось місток, звідки, як кажуть, любить вискакувати чорний баран, ось коваль, що на великдень з моздірів стріляє, а ось і наша брама.

Пси аж на залубні скачуть, витаються. Пастух з ліхтарнею іде, відчиняються двері від сіней, а там — радість одна!

— — — — —
— Добре, що ти приїхав. Ми вже так боялися за тебе.

— Чого?

— Позакурювало дороги, міг вас чіпитися блуд, всяка біда буває... Знаєш, нам уже з годину тому причувалося, що ти приїхав. Василь кленеть-

ся, що видів, як залубні віхали були на подвіря і завернули, а Доська божиться, що чула дзвінок.

— Бо таки чула, щоби я з того місця не рушилася, як не чула, — бється кулаком у груди перелякана Доська.

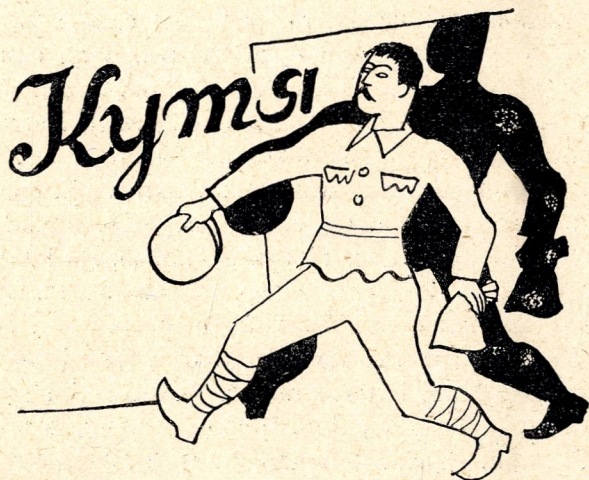
Я тільки підсміхаюся. Деж би я міг зрадити Мартина! І пощо? Добре, що ми приїхали щасливо.

А в хаті так тепло. Все помите, почищене, аж блищить.

А завтра Святий Вечір.

Чуєте?

Святий Вечір!

Не Мартин, а війна везе мене на червоних саннях і губить по ровах. То в Карпатах, то в Сатмар Неметі, в Родавн, у Раштаті і в Вецлярі, над Ляном. Тільки, що я не сам, як колись, на ставищі, між Гиновичами і Біщем. Нас тепер душ п'ять. Їхали на велике свято, на Різдво нашої волі і — доїхати не могли. Сидимо у Вецлярі (там де Гете колись з Льо́тою пізнався) і — журимося.

Завтра Святий Вечір, а тут усе на картки.

На картки хліб, три шматочки на день, такі тоненькі, що крізь них Карльсмунд видно і мармоляда, котра має ту чудесну прикмету, що скільки її зїш нині, стільки завтра прибуде і фунт мяса на п'ять осіб раз на тиждень і раз на місяць пів яйця на душу, та ще трохи якоїсь логазі.

І тільки всього і все на картки.

Мало — кажеш? Решту можна промислом добути. За добрі гроші, замість цукру, на котрий на-

віть подивитися не дають, дістанеш сахарини, від котрої тебе під грудьми буде палити, а на омасту стопи леву свічку. Кажеш, що в устах неприємно? Правда, — але й на це рада знайдеться. Попивай чорною кавою з паленого жита, але горячою, такою, щоб шкіра з язика злазила; тоді й лій смакуватиме, як десерове масло. Це, добродію, війна! Не забагай, Бог зна, чого. Тішся, що живеш. Ви і так за багато їли. Попостіть-же тепер. Не зашкодить. Страстите ревматизм і по кілька кіло живої ваги. Буде вам легше ходити. А що зуби холітаються і падають, так велике діло! Зуби вставити можна. Цілі щокни. Потерпіть!... І ми терпіли, місяць, другий, десятний, аж Різдвяні Свята прийшли. Святий Вечір завтра. А все на картки.

Що то нам, мущинам! Ми маємо в таборі роботу цілий день. А прийдеш уночі до дому, то засипляєш, як тая муха під осінь. Велике діло Святий Вечір! От, сентимент!

Але жінка і діти, це друга „стаття“.

Пригадають собі рідний край, голубці, кутю, колядки, пригадають собі тих, до котрих очі і серце звикло, а котрих нема і буде плач, ой буде плач.

Ціла потіха — ялинка. Наша хазяйка, німка, вже відсвяткувала Різдво і замість викидати свій „танненбаум“ на сніг, позичить нам. Трохи недопалених свічечок маємо ще з тамтого року, а цукорки нехай собі діти повішають в уяві. Головна річ, щоб було деревце, зелене і кріслате, на котрім так привабливо гойдаються діточі мрії, кращі від найдорожчих прикрас. Ще якби так кутя, хоч по ложці куті, нехайби вже і без меду і тільки з сахариною, а — було би якось.

Але звідки тепер добути пшениці? От захочеться печеного леду.

Журилося, аж хтось у двері: стук, стук.

Один з полонених прийшов: він у сусідньому селі, в мельника працює.

— Сідайте!

— Спасибі. Я лиш на хвилину заскочив. У табір іду, на свята. Чотири дні відпустки маю. А оце я для вас приніс...

І з глибоких, як море шараварів добуває мішочок та кладе на столі.

— Та що ви це? Я прийняти не можу.

Всміхається.

— Не можете? А подивіться лиш.

І розв'язує мішочок. Пшениця, як золото мигтить. Фунтів два.

— Це для вас на завтра, на кутю.

— — — — —

Ніколи кутя не смакувала мені так, як тоді.

* * *

Горять свічки, синявий дим
Снується попід стелю, —
Думки твої біжать за ним
У батьківську оселю.

Спішаться, бо далеко їм,
Далеко, брате, дуже...
Прибігли... Боже! Де наш дім?...
Лише колядка тужить.

Лише колядка та сама,
І ті самі звичаї,
А люди? Люди де? Нема...
Де ділися?... Не знаю...

Колядка чайкою літа
Від Дунаю до Дону.
Колиж прийде година та,
Що вернемо до дому?

І де той дім, де наш хором,
На тисовім помості?
Чи те, що предкам було сном,
Прийде до нас у гості?

Чи сядем, братя, по хатах,
Як газди до вечері,
Й відложимо журбу та жах,
Надії втворим двері?

Не даром пісня тисяч літ,
А може й більше тужить, —
Далекий шлях, великий світ,
Не тратьмо віри, друже!

— — — — —

Горять свічки, синявий дим
Снується попід стелю, —
Думки твої біжать за ним
У батьківську оселю.

Хто побідить?

Прийшли з Різдом поздоровити.

Самі молоді старшини, українці.

Той на Мазурських болотах у полон попав, той під Перемишлем, третій під Горлицями. Один тільки старший, літ коло сорок, штабскапітан Гриценко. Його щойно офензива Керенського в табор пригнала. Всі причепурилися, як могли. В таборівім театрі є свій кравець, швець і „парікмахер“. І то не будь які. Мистці! Як позашивають і полатують мундир, як голову підстрижуть і напахтять, а лице виголять гладенько, то німки аж очі собі зривають. Знай наших...!

— Сідайте, панове. Щож там у таборі чувати?

— Спасибі. Гаразд. Святкуємо. Виж були нині в таборі?

— Уранці був, а коло полудня на обід до дому пішов.

— А ми пообідали гарненько. Мали „суп з ґемюзю“ і „ґемюзю з супом“, ще й німецьким чайком попили, — каже один.

А другий доповідає:

— Чудовий напитек, отсей німецький чай.

А третій додає:

— Тільки трішки тухлим сіном заносить.

— Не сіном, лиш отавою, такою знаєте, що то в копицях зіпріє.

Жартують, з голоду насміхаються. Аж один:

— Знаєте, панове, то не жарти. Німці вже та-кож не мають що їсти. В офіцерським домі лише двічі в тиждень мясо готувлять, і то, хто його зна, що за мясо. Мабуть і їм вже голод заглядає в вічі.

— А нехай! Може і замиряться скорше.

— Не гадаю. На фронті ще про голод не чути.

— Остатки на фронт посилають.

— А в краю?

— Відомо, як в краю. Селянин має що їсти, але по містах біда. Діти ходять, як снасть. Мліють у школі. Боляками їх пообкидало.

— А зуби холітаються як клявіші — і показує на фортеп'яні.

— Цинга, чи щось такого.

І поважніють. Короткий зимовий день кінчиться. З кутів тіни вилазять. І тінями заходять обличчя офіцерів. Штабскапітан Гриценко зітхає:

— Гей, не знати, як там тепер у нас! — і головою обіймає руками.

— Як там тепер у нас? — питаються і тамті.

Але відповідь ховає кожний для себе. Настає гнітуча тишина. Загальна мовчанка. Ще, коли ти сам мовчиш, то нічого, але, як товариство перестане нарікати і клясти, як вже і лаятися набридне, тоді... краще й не казати, що тоді буває... В кожному таборі є такі могили, що їх не запечатав священик і в кожному таборі є такі полонені, що їм хтось у голові розум запечатав... Це після такої мовчанки. Жартами бороняться від того.

Наймолодший з товариства, опошнянський попович, поручик Попенко-в, особливо до жартів скорий. Не диво: земляк Котляревського, а до того тамошня земля родюча, сливи такі смаковітї і глечики такі розкішні, наче одні і другі до тебе сміються. Але й Попенкові нині чомусь то не до жартів. Всі чекають, щоби він щось смішного сказав, а він ліве коліно руками обняв і похитується злегка, як тая опошнянська слива під вітер.

— Так воно, так, панове товариство.

— Як?

— Нудно...

— О, то зле, коли вже і Попенкові нудно.

— Та-же не добре. І якби не театр, то було би ще гірше. А так, спасибі нашим драматургам, що про ковбасу та чарку не забувають, все таки чоловік і поїсть і попє собі, хоч на сцені.

— Та що ти москаля везеш, товаришу! Буцім-то ми не знаємо, що ви там на сцені їсьте мальовану ковбасу та і впиваєтеся водою.

— Ну, так. Але, якщо ти справжній артист і переймешся своєю ролею, то й мальованою ковбасою найшся, а водою голову собі замакітриш. У тім то й річ. Але нині, щоби ви знали, нині ми таки справжню горівку матимем на сцені.

— Та невже?

— Егеж.

— З о-де-колону?

— Куди! Німці вже покмітили, що ми багато одеколону потребуємо для театру і тепер уже лиш на одну пляшку в місяць квіток дають.

— Так звідки тоді добудете горівки?

— Звідки?... Коваль самогон зготовив.

— Коваль самогон зготовив?!... — скрикує товариство і німіє з дива.

Всі знали, що Коваль до всякого діла мистець. Він уже не одну таку штуку втругав, що німці тільки губи роззявили здива, але щоб у таборі готовити самогон?... Ні, ні, цього бути не може!

— Якже він його зготовив? Говори!

— Або я знаю як. До хазяйської школи ходить. А в тій школі є хемічна лябораторія, а в тій лябораторії всіляке потрібне знадіба, як ось: пляшки, рурки, реторти, тощо. А що професор довірив Ковалеві ключ від лябораторії, так він там і занімався, працював, поки не добився свого.

— Коваль!

— От і штуку втяв.

— Хемік!

Не можуть нахвалитися Ковалья.

Не в самогоні справа. Бо який у йому смак? От гидота! Але той хміль, що він по собі лишає, той хміль! Зразу імличкою очи тобі заходять, серпанок перед тобою хитається, щось і тобою хита, колихаєшся, скорше, скорше, аж голова ходором піде. І забудеш тоді про війну і полон, про голод і всілякі наруги, про нинішнє сумне Різдво, про все!

Коваль самогон зготовив.

І ще вони його не бачили й не коштували, а вже хміль у головах чують. Одному ввижається що Росія таки побідила. Керенський фронт переломив, над Райн іде, полонених своїх визволяти. Другий, — буцім-то з табору втік. Німці з псами за ним женуть, а він зашився у лісах і — сміється. Завтра перейде кордон. Третій про революцію мріє. Мітіні, тисячі народу, він промову балака. Пірвав юрбу, юрба підняла його на руках: „Ось наш вожд!“ — гукає.

На дворі настала ніч. Висипалися зорі, місяць видрапався на Кальсмунд, сів на щербатій вежі і — позіхає. Червоний, надутий, мов напух.

У хаті темно.

Та ніхто електрики не світить. По що людям заглядати в очі? Що в них цікавого побачиш?

Коваль самогон зготовив...

Донька стіл до підвечірку накрила. Біла сервета зі смерічковими гиялячками і чисті тарілки. На мисці з таборової гончарні кілька шматків білого хліба. Хазяйка-німка звідкись його для нас на свята добула, а ми поділимося з ними. (Біда краще ділитися учить, ніж багатство). Жінка каву з палевого жита приносить. Замість сметанки биті жовтка, також святочний дарунок від хазяйки.

— Чим хата богата, тим і рада. Пийте, панове!

Не спішаться, а хліб по кришечці до уст несуть, щоб на довше стало. Пощо хто має гадати, що вони голодні і що білого хліба не бачили два роки.

Гриценкові очі імлюю заходять. Зникає віддаль від Райну по Дніпро. Хоче щось сказати, щось дуже важне для нього і потрібне, а боїться, щоби смішно не вийшло. Три роки не сидів за столом, накритим білою серветою, в жіночім товаристві. Три роки тільки й думає про те. А тепер дивиться на доньку господарів, дівчинку десятилітню і хоче щось сказати. Щось дуже, дуже важне для нього. І мабуть тому, так важко це сказати. Аж і почав:

— У мене, в дома, теж... така... донечка осталась.

Скінчив і — кров ударила до висок. Світ захитався і сколихнулася земля. Але він утримав рівновагу, не полетів. Здивований дивиться на товаришів, на господаря хати, на господиню і на їх доньку. Бачить спочуття на їх обличчях і вичитує жаль з їх очей. Це осмілює його. Хочеться далі розказувати про доньку і яка вона гарна і яка розумна і як свого батька любила.

— А співачка така, що раз якусь пісню почує і вже вам її проспівася цілу, з початку до кінця. Наші, народні пісні, українські.

В хаті стає тихо, так тихо, що чути, як десь на Полтавщині дівчата колядують. (Гарні німецькі коляди, так наші колядки ще кращі. Особливо здаєка, з другого кінця Європи).

— Як мене покликали до полку, вірите?, я не попрощався ні з дружиною, ні з донькою. В ночі

з хати втік, як злодій. Не було сили сказати їм, що йду.

Гриценкові уста дріжали. Голос йому ломився, Товариші боялися, що не докінчить.

Тепер на Попенка пора. Може він для контрасту щось веселого скаже. Але по очах Попенка видно, що він нині до жартів не скорий.

— А в мене, — каже, — якраз стільки се-стричка є. Вже мабуть гімназистка. Сині очі і чорна коса. До самих колін. Красуня. Ніяк мене не хотіла пустити. На шиї мені повисла, рученятами обхопила: „Не йди! Не йди!“... До нині чую той крик.

І всі почули той крик: „Не йди! Не йди!“ І побачили зажурені голови батьків і материні заплакані очі і жах на обличчях жінок. Тисячі рук простягалося за ними, чіпалося стремен, тягнуло за шинелі: „Не йди! Не йди! За когоч ти битися маєш? За що? За яке? Що вони тобі завинили, а ти їм? Не вже це справді твої вороги? Не йди! Не йди!“

І голос цей сильніше лунав від реву гармат і від лускоту шрапнелів.

І коли вони, забуваючи про пізню годину і про самогон, який зготував Коваль, стали балакати про події на фронті, а Попенко спитав, хто врешті-решт побідить, то Гриценко, не надумуючися рішив:

— Врешті-решт побідить любов.

— Скінчиться війна.

— І вернемо до наших домів.

— І до наших родин.

— І знову заживемо, як люди.

— І будемо землю орати.

— І поженимося.

— І виховаємо дітей.

— І розкажемо їм, який то жах війна, — говорили, мов прочитували з книжки. Один наперед другого малювали привабливі картини майбутнього добра.

А місяць видрاپався на щербату вежу, крізь шибку заглядав до них і усміхався злобно.

Чого святий вєтєр

Скінчив ординувати. Скинув білий плащ, обмив руки, передягнувся і пішов на другий бік хати, де були мешкальні покої.

Подзвонив на покоївку:

— Пані є?

— Перед годинкою поїхали до міста.

— Не казали до кого?

— Ні.

— А коли вернуть?

— Не знаю.

Позіхнув. У тих пишно обставлених покоях, серед дорогих меблів, різьб, образів і всіляких цяцьок, яких його жінці ніколи не було за багато, нараз стало пусто.

По смирненських килимах проходжувалася нудьга і полинялими, майже білими зіницями дивилася на нього. Двічі потиснув електричний гудзик.

— Почта!

Служачий мовчки подав на таці листи й газети. Доктор переглянув від кого і казав покласти на бюрко: нехай підіждуть до завтра. Розгорнув ча-

сопис, один, другий, прочитав кілька крикливих наголовків і кинув... Трамтадрата... Лише цькують! Ненависть сіють і зберуть колись бурю.

Бубнив пальцями по столі.

Нудьга по покоях ходила.

А можеб і йому піти?

Відхунав шибку і глянув на термометер... 21 ступенів Реоміра нижче нулі... Зимно.

Положився на отомані в своїм покою і думав...
...Глупо... На те двацять літ учився і здавав двацять іспитів, щоб тепер позіхати з нудьги?...

Вважали його одним із кращих лікарів у місті, заробляв кілька тисяч у місяць, але що він властиво мав за те? Яку привємність, яке вдоволення з життя? Від осьмої рано до восьмої вечір працює, часом вночі збудять його, мусить збиратися і йти до хорого, а по роботі — о, таке о!... І знову позіхнув.

До клубу його не тягне. До театру і на концерт іде хіба для жінки, щоби їх люди побачили разом, виїхати нікуди не може, бо хорі не пускають. Що він властиво здобув за ціну двацятьох літ праці? Оті ґрати, ті цяцьки, ті шмати на підлозі? Пощо вони йому? Хата на селі, білі, чисті стіни, а в хаті багато сонця, а перед хатою мурава, а на мураві двоє-троє розбавлених дітей, з ляльками, з собакою, ну, з чим там хочете, але веселих, з очима, що з радости скачуть, живих, своїх дітей. От, у чім краса! А то смиренські дивани й голяндські порцелянові звірки і ти сам, бо жінка поїхала кудись, до когось, по щось... І так день за днем минає, один до другого подібний як дві краплі води, а люди заздять тобі, бо заробляєш кілька тисяч на місяць, тримаєш льокаля, фірмана і коні, — кухарку і покоївку, розуміється, також. Самі дармо-

їди; властиво, як подумати добре, то дійсно самі дармоїди, бо праця їх непродуктивна. На селі він міг би так само людей лічити і було би досить одної здорової дівки, щоб зварити обід та попрятати в хаті. На селі... В тім то й біда, що він, сільська дитина, зрадив село. Відірвав своє серце від нього, а до міста душею не приляг. Оженився для грошей, з людиною, яка його не розуміє. Ідіотизм! Треба було потерпіти ще рік-два і був би мав свої. А так...

Відчув несмак. Наче з малиною зів огидливо гірку малинову мушку... А могло бути інакше... Могло...

Пригадалося попівство... Оля... ранок... жнива. Махнув рукою: „пропало!“

Але тепер? Що робити тепер?

Годинник вдарив пів до девятої. Здавалося, що хтось дзвонив. Наслухував, чи не вернула жінка. Ні... Властиво то ціла біда в тім, що він, крім обов'язків нічого в життю не має. Мав і не має. Позбувся, відвик, забув. А в життю треба щось мати, любити, цінити, ставити вище, ніж гріш і вигоду. Треба...

Хтось застукав у двері.

— Увійдіть!

На порозі появилася служачий. Одинокий спо-мин з його рідного села. Тоді, як доктор служив у війську, Стефан був за „форисіца“ в нього. Доктор до Стефана звик, узяв його з собою і Стефан служить до нині.

— Нехай пан доктор, не гніваються на мене, але я... я, — замнявся і не міг речення докінчити.

— Що ти? — помагав йому доктор. — Ну, що? Говори!

— Я мушу подякувати за службу, — докінчив* Стефан.

Доктор зірвався з отомани, сів... Маєш тобі!.. І цей мене покине... Може самотній чоловік, вірний мені... Не пущу.

— Женишся? — спитав.

— Ні.

— Наскучила служба в мене?

— Ні.

— За мало тобі плачу?

— Ні.

— Так чого хочеш, тумане? — крикнув доктор, бо здавалося йому, що цілий світ змовився нині на нього.

— Я вже з ними витримати не годен, — почав по хвилині Стефан.

— З ким?

— А з кухаркою і фірманом. Докучають мені.

— Як?

— Ріжно, прошу пана доктора.

— А всеж таки як?

— Ріжно. Кажуть, що зхлопська затинаю. „Иминини, алилуях“ — покривляються мені. Всячину вигадують на нас.

Доктор ходив по своїм кабінеті. Відсував фотелі попід стіни, потрутив якийсь непотрібний столик. Тісно йому було.

— А чому ти мені того перше не сказав, га? — кинув Стефанови через плече.

— Бо я не хотів прикрити панови робити. Пані казав.

— А паня?

— Викричала на мене. Паня казала, казала...

— Ну, кажи, що тобі паня казала!

— Паня казала, що я хлоп. Але я терпів, бо не хотів покидати пана доктора. Знаємося від таких о, хлопців, — і показав рукою на коліна.

Доктор став і подивився на Степана.

— Так, знаємося від дітей, з тої пори, як ти приходив бавитися зі мною до саду.

— Ой, які там яблука були, прошу пана. Таких папіривок я вже не їв, ані таких дуль, як цукор...

Доктор сів.

— А памятавш, як ми їздили з кіньми на ніч на Клебанію, як дика вбили в кукурудзі?

— О щєб то ні? Я всьо памятаю, прошу пана.

— Чогож ти стоїш? Сідай собі Стефане. А побережникову Досю пригадуєш собі?

— Тую, що її лісничий застрілив? — і Стефан перехрестився.

— Ну, так, тую... — і доктор знов став ходити по хаті.

А потім став перед Стефаном:

— А чомуж тобі якраз нині стрілило до голови дякувати за службу?

— Бо я нині пощу, прошу пана доктора, а кухарка мені зі смальцом зварила: „їдж“, каже. „Мене твої рускі пости не обходять. Ми вже відсвяткували Різдво“.

— Не розумію тебе. Чогож ти постив нині?

— Чого? Бо нині святий вечір, прошу пана. А я своєї віри не кину. Я того не встидаюся, що я з хлопів. Я господарський син і не хочу, щоби мені така о, (вкусився за язик і не доповів яка), щоби вона насміхалася з моєї мови і віри, зі всього, що мені святе.

Доктор поправляв скипки в коминку. Ватра спалахнула ясніше... Ясніше стало на душі.

— То нині в нас святий вечір, кажеш?

— Так, прошу пана. Нині наш святий вечір. У Ріпинцях вже десь колядують. Хлопці зі звіздою ходять... Гарно так.

Доктор руку Стефанови на рамя поклав:

— Відсвяткуємо і ми наш святий вечір. А на другий рік поїдемо на село. Ось тобі моя рука.

Стефан вхопив докторову руку.

— Не треба, Стефане, не треба. Знаємося від дітей. Подзвонив до Добріка, щоби нам зараз прислав полумисок гарної риби і кошик з овочами, горіхами, цукорками; як на святий вечір, скажеш. Розумієш мене?

— Розумію, прошу пана.

— І накриєш в їдальні великий стіл, коняк, пляшка доброго вина і т. д. Іди!

* *

Доктор кінчив вечеру, коли докторова вернула з міста. В куті світилася ялинка. Стефан наливав вино. Мав на собі новий одяг, гранатовий, обшитий жовтим сукном і з гудзиками золотими. На руках білі рукавиці.

— А це що? — спитала докторова.

— Мій святий вечір, — відповів доктор спокійно, але рішучо. — А другий святкуватиму на селі.

— На селі? — повторила перелякана докторова.

— Так. У Ріпинцях. Куплю собі декілька моргів поля і побудую хату. Звичайну, сільську хату з ганочком. Білі стіни і великі вікна, щоб було ясно і весело. Гадаєш, не стати мене на це?

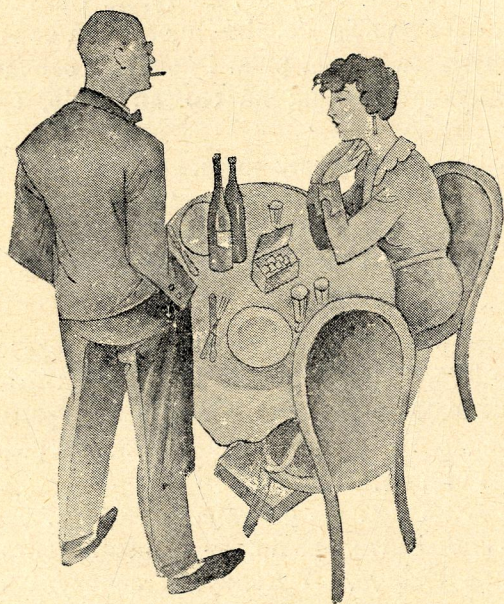
Стефан глянув на доктора і подався до кухні, парити чай.

Докторова сіла за стіл, напроти мужа.

— Може дозволиш риби? Знамениту рибу при-
слав мені Добрік. Спрібуй.

Закопилила губи.

— А може налити тобі вина?... Ні?... Так бери
сушений виноград... Не хочеш святкувати зі мною
моїх свят?

— Хочу... Чому би ні... Тільки я не знаю,
звідки нараз така зміна, звідки таке нагле рішен-
ня... Не розумію!

— З серця, моя пані, з серця. Хочу ще по-
жити трохи, як чоловік. Хочу працювати серед
своїх і для своїх, хочу мати вдоволення з життя.

— А я?

— Ти? Ти також, як схочеш. Схочеш, то поїдеш зі мною, а не схочеш, то лишишся тут. Не силую тебе, але й себе довше силувати не можу.

— Жартуєш?

— Слово чести, що ні. Це мій останній святий вечір в тій хаті.

— — — — —
Докторова хрупала горіх, а Стефан у своїй комірці співав „Бог предвічний“. Перший раз чули, що й він має голос.

Доктор радо пішов би був до нього, щоб заспівати в двійку. Але це вже таки не випадало.

Кипів борщ, ушка з грибками переверталися в горшку, як живі і риба студилася на ганку, як добродійка Метелицева схопилася за голову: „Ой, йой! Та же нас нині не буде до пари!“

Забула „на смерть“, що від останнього Святого вечера їх родина побільшилася, бо Бобо прийшов на світ. І, як звичайно у таких непередбачених випадках, побігла до свого чоловіка.

Метелиця, також, як звичайно, сидів над зшитками. Поправляв вправи з грецької мови. Хоч було зимно, прів над ними, — так багато похибок хлопці робили. А до того Метелиця спішився; хотів вбити того стоголового смока, себто виправити всі зшитки, щоби мати свята спокійні.

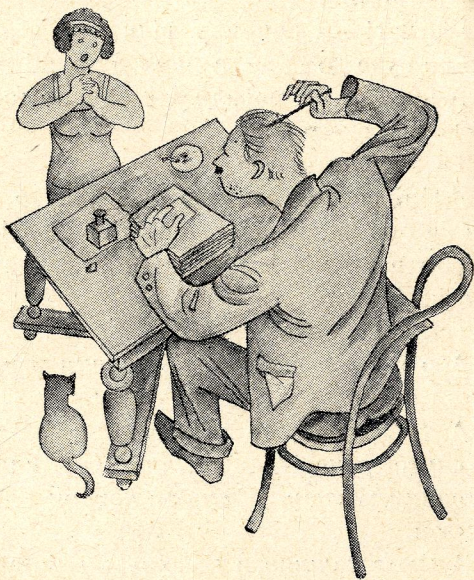
— Татуську! — почув над собою голосок як дзвіночок, і підніс голову знад стола.

Перед ним стояла його Павлінця: кругленька, рум'янька, зіркатенька, — гарна така!

Хустка на голові, щоб волосся в борщ не летіло, біла запаска з шельками через плечі, за поясом ключі. Таке вбрання робило її ще молодшою і ще привабливішою, — наскільки це було можливе. Метелиця глянув і облизався.

— Чого тобі, серце? — спитав оксамитним барітоном.

— Нас нині не буде до пари, — відповіла трагічним голосом.

Метелиця витер перо в стрепіхату чуприну, забуваючи, що воно з червоним атраментом і почав рахувати на пальцях:

— Ти і я, то двоє, Петрик і Нюта, то четверо, а Бобо п'ятий. Знаєш? Нас дійсно не буде до пари.

— Новину мені сказали пан професор! Буцім я до п'яťох не вмію рахувати.

— А таки, що не вмієш.

— Е-ет!

— Не еткай, а скажи мені, кільки буде пів-п'яти і півп'яти?

— Девять, — відповіла не надумуючися Метелицева.

— Неправда!

— Що?

— Півпяти і півпяти, то буде ціла пята. — заявив Метелиця.

— І-ді-йот! — почув у відповідь. — Я жу-рюся, що не буде до пари, а йому дурниці в голові!

— А щож я тобі пораджу, серце, на тоє? Якби ти мені скорше сказала.

— Ти знов жартуєш?!

— Якби ти мені скорше сказала, то може я попросив би був когось з кавалерів-суплентів, а так не буду бігати по місті, як дурний і шукати шес-того, до вечері.

— Так тоді що?

— Або я знаю що! — і Метелиця перечислював зшитки та звязував їх шнурком.

— А ти знаєш, що то значить, як без пари сісти до святої вечері? — питала Павлінця.

Метелиця мовчав. Затикав корком плящинку з атраментом.

— А Нюта кашляє, а Бобо зубки дістає, — лемила губи професорова. — А тобі, щоб поправити зшитки й переспатися по обіді, а по вечері піти на прохід. Всі ви такі, самолюбви, еґоїсти, без серця, без чуття, без... — і голос її переходив у голосіння.

Метелиця висадив зшитки на шафу і зітхнув. Не любив слухати жінчиного плачу. Він попович, вихований на книшах, хлоп, як мур, а вона донька „пана радці“, одиначка, вихована в вигодах, в аристократичних звичках. Дивився на неї, як на жертву, бо чи не жертвувала вона собою, виховуючи дітей та піклуючися хатою? Не любив сліз на її веселих, живих очах, совість не давала йому спокою. Шукав за якоюсь радію у голові.

— Геврека! — крикнув і плеснув у долоні.
— Посадимо нашу наймичку і буде нас шестеро, серце.

— Катрусю?

— Егеж...

Метелицева глянула на чоловіка, охнула і повалилася на крісло.

Він побіг по воду. Та заки вернув, жінка прийшла до себе:

— Буцім то мудрий чоловік, філософію кінчив, здав іспит професорський, а часом таке дурне скажеш, що хоч хрестися.

— Чому?

— Або я знаю чому! Може тому, що Катруся з вашого села, а для тебе, що з вашого села, то найкраще, а може що вона білявка і синьоока, а ти „в таких густуєш“. Не знаю.

Метелиця присунувся з кріслом до жінки:

— Тільки без злоби і без злоти, дитино, бо злість шкодить красі.

— Дай мені спокій! — і кинула собою, як риба.

— Послухай, я тобі щось скажу.

— Говори скоро, не нудь!

— У римлян був такий звичай, що одного дня в році невільники сідали за стіл, а їх пани, патріції, обслуговували їх, подавали напитки та страви.

— Так що?

— Так тоді, чомуб ми не могли посадити Катрі при наших столі, щоб вона раз у рік зїла з нами вечеру? Вонаж також людина!

— І гарна така, синьоока, правда?

— Правда, але тут не в красі річ, а в тім, щоб було до пари.

— Не вірю. А що до Риму, то де він тепер і хто знає, чи правду понаписували твої історики? То було колись.

Метелиця не піддавався.

— Якщо ти колишньому не віриш, так тоді знай, що ще й нині, в Данії, Швеції, чи в Норвегії, вже собі не пригадую де, є такий гарний звичай, що на Святий Вечір пани і слуги за одним столом сідають до вечері.

— А може ще і з одної миски їдять? — підхопила паня Павліна.

— Ні, того там нема, бо це стара й негігієнічна та некультурна звичка. Але по вечері всі йдуть до світлиці...

— До сальону...

— Так є, до світлиці а то й до сальону, або навіть до балевої салі, розбирають дарунки зпід ялинки, колядують...

— А потім танцюють.

— А щоб ти знала, що й танцюють. Панночки з парубками, а паничі з дівчатами. Такий святий вечір є навіть описаний у якогось з визначних скандинавських письменників, тільки вже не пригадую собі в котрого.

— Дурний писав, а немудрі читають, — відрубала паня Павліна.

А Метелиця, замість загніватися на неї, погладив її попід бороду. Ніби свіжої, пушистої заліщицької морелі доторкнувся. Ні-ні! Ще куди краще було.

— Йди собі геть! — крикнула на нього дружина і відтрутила руку. — Голубці прикуряться. Гадаєш, що я так маю час, як ти. Що тобі! Тобі, щоб переспатися по обіді, а по вечері піти на прохід. А тут Бобо зубчики дістає, а Нюта так кашляє,

що я спати не можу, а нас пятеро сяде до святої вечері... у-у-у...

Плакала, аж захлипувалася.

Метелиця сціловував сльози.

— Любонцю! В тій тяжкій ситуації, я бачу тільки альтернативу. Або ти перестанеш вірити в пересуди і сяде нас пятеро до стола, або не перестанеш вірити і посадиш як шесту Катрусю. *Tertium non datur*. В тому другому випадкові я нічого страшного, ані незвичайного не бачу. В наших предків колись також хазяї і челядь до вечері разом сідали. Не зашкодило би, якби ми дещо з нашої старовини назад до життя привернули. Вір мені, там чимало було гарного і цінного. А не забувай також, що Христос не в палаті, а в вертепі родився і що перед царями пастиухи прийшли до Нього з поклоном. Так тоді, чомуб нам не поведеряти з Катрусєю? Буде нас до пари, а її також буде приємніше. Бо подумай, який то святий вечір у кухні, та ще самій одній. Подумай! Вонаж також людина.

Метелицева зірвалася і побігла до кухні. З одного боку віра, що воно не добре, як на Святий Вечір сідати до стола не до пари, а з другого погляд на служницю, як на людину якоїсь нижчої породи, — роби що хоч!

І паня Павліна злісно сувала горшками. Але все таки побідила материнська любов. З огляду на Бобцеві зубки і на Нютин кашель, казала Катрусі сідати до спільного стола.

Катруся приносила з кухні страви, а тоді присідала на краєчку крісла, як пташка на гиллячці, готова кожної хвилини злопотіти крильми і відлетіти.

На ялинці свічка остання
Згасла.

„Спати час!“ — сказала няня,
Провела молитву, проспівала,
Як Пречиста Сина вповивала,
І, як „Тріє цари йшли со дари“. —
Аж сховався місяць поза хмари,
Зпоза хмари блисла ясна зірка
І вкотилася в подвіря чвірка.
Коні білі, золоті копита
І карита будою накрита.
З неї скаче молоденький пажик
І кланяється і чемно каже:

„Пане мій! Вбирайтеся, будь ласка!
Бо чекає королівна-казка;
Синьоока, золотоволоса
На Свят-Вечір вас до себе просить!“

„Га, як просить, я готовий, їдьмо!“

*

„Уступайся нам з дороги, відьмо,
Бо недобра ти і препогана,
А царівна гарна і кохана!“

В неї замок з жемчугу, віконця,
Не зі скла, а лиш з самого сонця,
Гарно там і так весело дуже,
Що ніхто не плаче і не тужить,
Дістає, що тільки забажає...“
Лиш царівна в замку тім зітхає.
Бо пощо їй з жемчугів палати,
Як нема з ким любо розмовляти?
І пощо їй коні і карити,
Як нема кого у них возити?...

*

Білі коні, золоті підкови,
Поспішайте крізь ліси-діброви!
Понад пропасти летіть вітрами,
Бо вона чекає коло брами!
Розпустила золотії коси,
Усміхається і чемно просить:
„Будь у мене, як у себе, в хаті!
Ось для тебе чури два крилаті,
Кінь вороний, золоті підкови,
Де захочеш їхати готовий.
На склянну гору він духом скаче.
А тут мечик маєш, мій козаче,
В кремінь бий, а ти його не зловиш,
Вірю, що мене не осоромиш.
А тепер...“ (і відчинила двері),
„А тепер підемо до вечері!“

*

По вечері біля ватри сіла,
Взяла гарфу, струни настроїла,
Боже мій! Які чудові звуки
Добувають ті маленькі руки!
Білі руки, золоті перстені,
Любі звуки, а слова пещені.

*

Аж нараз счинилася тривога,
Порохами вкрилася дорога,
Надтягають вороги, як хмари:
Печеніги, турки і татари.
Як дракони пруться до палати,
Королівну хочуть добувати,
Королівну ханові дружини.
„Де мій меч, нехай за неї згину!“

Вхопив меч. Хан в сміх: „Вважай, хлопчино,
Бо тобою я на хмару кину,
Черевиком розітру, як муху,
Мент один і вже лежиш без руху!
Молочко тобі і кашка з проса,
Не царівна золотоволоса!“

Я на те: „Нема розмов між нами,
Поговоримо собі мечами!
Хай вони рішать, кому з нас жити,
Королівну по садку водити,
А кому степи і бездоріжжя
І могила в полі серед збіжжя.
Над могилою вірли літають...
Боронись! бо я вже наступаю!“

Зустрілися мечі й блискавками
Розвиднили нічку перед нами,
Скачуть іскри з дамаської сталі,
Як з заліза в кузні, на ковалі;
Ще раз, ще раз... аж мій меч, як блисне,
Ворог впав, лежить... і вже не писне.
Простягнувся смок песиголовий.

*

„Королівно! Бачиш? Я готовий.
Світ цілий нехай почує хто ми!
Я тебе мабуть не осоромив...
Де мій карий кінь?“

Сідаю, їду.

„Ти не плач, я ще колись приїду“.

*

Білий ранок, морозець іскристий
На шибках у вікнах пише листи.

— — — — —
Гей, які то дітям на Свят-вечір
Не ввижаються чудові речі!
І які їм сни дивні не сняться, —
Тії сни, ті сни, що не здійсняться.

— Присунь мене, Тересо, ближче до коминка. Ще ближче, до самої ватри. Зимно мені.

І Тереса прикотила візок зі своєю панею до старосвітського коминка з мармуровими стовпцями.

— На дворі нині мабуть страшний мороз?

— Бере трохи, прошу пані, під вечір.

— Обтули мені ноги. Тягне від дверей... Таак... Добре. А тепер можеш скочити до міста... Не забудь про салату до індика. А чи індик крухий?

— Як масло, прошу пані.

— То добре, то дуже добре, бо знаєш, які я зуби маю. А купи також овочів, Тересо!

Глянула на ялинку:

— Як гадаєш? Чи не за мало на ній прикрас?

Тереса раменами здвигнула:

— А пощо нам більше, прошу пані?

— Пощо? Пощо? Так, якби мені вже нічого й не треба. Буцім я стара, не бачу і не чую. А старі

люди не гірше від молодих чують, може не так палко, та за те ніжніше. Але ти того не розумієш, Тересо, бо ти ще молода. Скільки тобі літ?

— Шістдесят девять.

— О, бачиш! Я вже була вдовою, як ти ще лежала в колисці. Трицять літ, то добрий шмат часу! Хоч властиво не в літах річ, а в переживаннях. Один за трицять днів переживє більше, ніж другий за трицять літ. ...А вина, Тересо, чи не буде за мало? Не забувай, що трьох панів на вечеру прийде, трьох делегатів. Не хочу, щоб терпіли спрагу. Нехай пють за моє здоров'я, за здоров'я почесного члена нашого славного товариства.

Сказала це так гордо, як королева, що на престолі сидить і приказує, хоч був це не престіл, а візок, в яким її Тереса вже третій рік возила.

Тереса одягалася до міста.

— А ключ від дверей можеш взяти з собою. Тільки не барися. Найдалше за годинку вертай!

І Тереса пішла. А вона глянула на курантовий годинник. Побачила бронзового Амора і Психе, як прощалися з собою. Але вказівки на щиті поміж ними, ніби хтось серпанком прислонив. Не могла відчитати години. Годинник зрозумів це і продзвонив четверту.

Четверта, а на шесту делегати заповіли свій прихід. Ще багато часу. Упоруються. Стіл уже накритий, на чотири особи, — їх трьох і вона четверта... До пари... Тереса нині повечеряє сама... Як вона гарно стіл прибрала. Перед кожним тарелем соснова галузка і білий гвоздик. Круг обруса така сама гірлянда. В хаті ні порошинки. Паркет як зеркало, а в зеркалах відбиваються образи, лаврові вінки з полинялими стяжками і вона. Не вже-ж це вона, та безсила бабуса у візку на гумових коле-

сах? Невже-ж це та сама гарна паня, що на портреті Вінтергальтера, та сама, якій приносили колись отсі вінки?

Відвернулася і очі її впали на велике, всенецьке вікно. Мутніло. Ніби хтось дихав на нього і зі скла вичаровував цвіти. Білі, жемчужні цвіти, душі тих цвітів, що літом процвітали... (Ростини мають нерви, чують біль і радість існування, — чому ж би їм і душі не мати? Нічого бездушного нема). Яке багатство форм, який казковий рисунок. Незрима рука невідомого творця пише одну зі своїх прегарних поем про змінливість форм і про вічність змісту... Панта рей! Безконечність хвилин, а в кожній з них зміст і форма — одно.

— Стара поетка з мене... І махнула рукою. „Стара“ і „поетка!“... Ці слова не римуються з собою. Невжеж постарівся Гете? Старіються тільки читачі його вічно молодих творів. Або, хто скаже, що Нефретес стара? Хіба дурний, або запаморочений напрямими новими новичок... Нові напрями... Смішне!... Зміняються чарки, а напитек той сам... Невжеж псується, коли старіється вино? Ні, ні! Що гарне, то вічно молоде... У мистецтві... Так, лиш у мистецтві... Бо що таке мистецтво? Туга за вічною красою, жаль, що зміняються люди, охота, щоби те, що маєш гарного в груди, зберегти й невягучим зробити, щоб колись, коли в могилі ляжеш ти, за тебе твори твої могли жити. Або, що таке слава, як не охота якнайдовше залишитися в людській пам'яті? В пам'яті людей, котрих ти не побачиш, півбогів чи полувірів?... Людей.

Задумалася.

В хаті тихо. Лиш годинник тикоче і тріскотять соснові скипки. Вікно виходить на город, на старий запущений сад. Аж за ним, у далечині пливе

потік життя, шумить, бурлить, переливається невгавно. А вона прикріплена до місця. Третій рік, як ходити не може. Зате думками літає у колишнє, в давно минулі часи... Згадує.

Донька придворного урядовця в одній з малих держав. Батько, вертаючи з бюро, розказував про новини двірські. Мати слухала побожно. Батько про герцога ніколи інакше не відізвався, як „його величність“, „його милість“, „найдостойніший наш пан“. Навіть про княжих дітей з пошаною: „їх світлости“, казав. Мати зітхала. Клявдина бачила крізь вікно свого приземного мешкання розкішні двірські карити, коней в упряжі золотистій, стангретів і форесів з блискучими гудзиками і в білих рукавицях. А в каритах бачила жінок, як екзотичні рослини і мушкетерів, випрямлених, непорушливих, наче викутих з мармору.

Засипляючи в своїм залізнім ліжку, в малій і низькій кімнатці, де тхнуло цвіллю, думала про княжий двір, як про зачарований світ з казки. Як там гарно, весело, ясно! А від них журба не вилазила з хати. Батько працював, а мати насилу зводила кінці до купи.

І в голові бідної дівчини явилось бажання перейти у цей вищий і кращий, цей казковий світ...

Аж прийшов час, що тії мрії здійснилися. Виросла і пішла з батьком на бал. (Мати лишилася в хаті, бо на другу сукню батька не стало. Виправдали її). І Клявдина була королевою балу, а наслідник престолоа зробив їй честь своєю достойною увагою. Вона переступила поріг з життя до казки. Це дійсно була казка, отся перша цира і безталанна любов, повна зворушливих хвилин і трагічних моментів. Клявдина не сходила з людських уст. Про

неї говорила ціла столиця, тисячі жінок заздрило їй. Ануж герцог оженився з нею, обжемчужить її, до історії впровадить!

Зайвий ваш страх, зависливі жінки!

Престолонаслідника вислали в подорож до-вкола світа, а Клявдину віддали за офіцера від драгонів. З хмар злетіла на землю. Він мав невеличкий маєток, а вона протекцію принесла йому у віні. Був пильний, талановитий, відважний. Віщували йому світлу будучність: генералом стане, командантом корпусу, і — вище. Герцог любив його...

І знов здалеку всміхнулася слава до Клявдини. Усміхнулася і — згасла...

Клявдина пригадує собі цей вечір, похмурий, повний якоїсь дивної тривоги. Недалеко, за границею, лютувала війна. Її муж пішов з дивізією. Лист за листом слав. Самі добрі вістки. Побіда певна. Австрія мусить програти.

Аж нараз, того тривожного вечора, хтось подзвонив до брами. Серце завмерло в груді... Це не він, не він, тільки вістка про нього... Хтось по сходах іде... Важкувато, не поспішаючись... Подзвонюють остроги.

— Пані, вибачте! Сповняючи прикру повинність, приношу вість, що ваш муж...

Не треба, не треба! Чути того не хоче, не може, це неправда, брехня!... Вона його любила, до них усміхалася доля. Це брехня...

А всеж таки була це правда. Муж Клявдини під Кенігрецом поляг. Її з дитиною лишив. З дівчинкою. Треба було добре взятися до роботи, не одної ночі не доспати, щоб втриматися на плесі життя. Трималася... Не йшло... Ніяк не могла кінців звести до купи. Тоді то пригадала собі, що має голос. Ще колись, як ходила до школи, віщували її

гарну будучність, але покійний батько навіть слухати не хотів, щоб його донька була співачкою, донька двірського урядовця! Пригадала собі тепер і, (чого то мати для дитини не зробити!), і щоб донці забезпечити будучність — лекції співу брала, до двірської опери дісталася, прем'єра, успіх і — знов усміхнулася слава. Артистична, химерна слава. Оплески, лаври, поклони. Чимраз частіше і чимраз краще писали про неї місцеві газети. Від поклонників своєї вроди й таланту обігнатися не могла.

Аж вибрала одного. Збіднілий аристократ. Він мав графський титул, а вона гарну гажу. Пібралася.

На другого мужа також нарікати не може. Любив і шанував свою Клявдину. Ніколи не вразив її неважним, ані зневажливим словом. Минулого не викликував з гробу. Першої любови не торкав... Перша любов...

(Тепліше стало в покою. Жвавіше кров побігла по жилах. Хотілося вставати і йти там, де птахи співають і де троянди цвітуть. Перша любов...).

Її другий муж був надто культурним чоловіком, щоб торкатися таких тонких питань. Жили добре з собою і сподівалися, що житимуть ще краще. Клявдина мала перейти на більшу сцену, у столиці. Ось-ось і сповняться її дівочі мрії, стане королювною з казки, предметом недосяжних мрій для неодного. Про неї заговорить світ, малярі будуть малювати, а різьбарі різьбити її клясичний профіль.

Аж... і знов те погане словечко: „аж!“

Аж одного разу сталося щось таке, чого не прочувала ніколи, ні вона, ні її муж, ніхто.

Співала на двірським балу. Між слухачами був колишній престолонаслідник, тепер вже герцог

ї — жонатий. Не чула жалю до нього. Цеж таке ясне, що не міг оженитися з нею, з донькою свого урядовця! Досить, що любив її колись, що спомини лишив, яких інші не мають, спомини королевича з казки. Не мала жалю до нього. За що? Хібаж він винен тому, що так збудований світ? ...Співаючи дивилася на нього і співала так гарно, як ще ніколи, — останню і найкращу пісню.

Пройшов концерт, гості розбрилися по салях. Герцог стрінув Клявдину в зимовім огороді між пальмами, в затишнім кутку.

— Клявдино, ти не покинеш свого рідного міста, ти не покинеш мене...

— Я вже підписала контракт, — відповіла.

— Контракт зірвати можна. Витрати покрий моя приватна каса. Я не пущу тебе від себе, я люблю тебе.

За кого він її має?... Грішми купити хоче?... Такий то він?...

Схвильована вибігла зпоміж пальм і відшукала свого чоловіка.

— Їдемо до дому, мені погано, чую гарячку.

Переконаував, що так не годиться, бо герцога образить і стане предметом усяких спліток. Не переконав.

Вбралися і вибігли з палати. Коней ще не було. Довелося ждати хвилину. Був мороз. Перестудилася і на другий день не вставала з ліжка. Хронічне запалення горла. Минали дні, минали тижні, а хрипка не минала. Лікарі вислали її на полудне. Ніца, Сардинія, Єгипет. Скрізь шукала свого колишнього голосу і не найшла. А був він її гордощами, надією, маєтком.

Як сироти вертали до хати. Біда волочилася за ними. Чоловік відганяв її завзято. Останки гро-

шей вкладав у привабливі, але непевні підприємства і — тратив. Прібував щастя в Остенді, — не знайшов. У Монте Карльо останки програв. Там і лишився. (На цвинтарі). А її лишив з донькою. Що вона тоді пережила, Боже! Ті, що перше шукали її ласки, відвернулися тепер від неї. Не знали її, раменами здвигали. Бо хто вона така?

Не могла того стерпіти, продала останки добра і виїхала далеко від свого рідного міста, де, ані вона нікого, ані ніхто її не знав. Там шукала способів до життя, щоб удержати себе і дитину. Як тяжко було знайти щось такого, щоб не втратити місця й не піти з дитиною на брук. Хто знає, може якраз дитина й додавала їй завзяття в боротьбі за існування? Може без неї покінчила би була з собою? Бог беріг... Виховала свою доньку, прибився надійний чоловік, віддала. Поїхали молоді далеко, до кольоній, а вона не хотіла їм тягарем бути. Лишилася сама одна, як палець. Попала в солідний ресторан за касіерку. Матеріально місце було добре. Харч, мешкання і сотня марок платні. Гірше з морального боку. Треба бути для кожного ввічливою, чемною, всміхненою, треба вдавати вдоволену, хочби тобі Бог знає, як гірко було. Вдавала. І ніколи і перед ніким не зрадилася, ким вона була. Донька урядовця двірського в одній з менших держав. Чимало їх колись перед Бісмарком було! Нікому й на гадку не приходила її колишня світла минувшість і її сні про славу. Сні, що ставали дійсністю, чимраз певнішою і розкішнішою. Ставали, але не стали. В своїй праці за лядою мала Клявдіна чимало вільних хвилин. Читала тоді книжки. Згодом розширила свою освіту, збагатила своє знання і — сама прібувала писати. В стрічки переливала свій досвід життєвий, свої почуття, свій

погляд на людей. Писала щиро, бо не потребувала химерною формою покривати бідноти змісту. Невжеж мало натерпілася вона? І невжеж вибаглива форма не шкодила би була змістові тому? А не забудьмо, що вона писала для себе, тільки для себе, не думаючи навіть, що хтось колись ті її вірші прочитає.

А всеж таки явився цей „хтось“.

Приходив на вечері. Виїмково симпатичний пан, один з тих, до яких не треба привикати. Зразу тільки здоровив її, входячи й виходячи з ресторану, згодом умів знайти якусь причину, щоб підійти до неї і порозмовляти. Робив це з незвичайним почуттям такту і міри. В поведінці його пробивалася з одного боку щирість, а з другого достойність, не знижувався до неї, не робив її ласки, — як рівний з рівною поводився з нею, він, визначний артист з нею, з такою собі звичайною касієркою в однім з кращих ресторанів портового, торговельного міста. Минуло кілька місяців і вона почувала пустку, коли він день, або два не зайшов до ресторану. Звикла до симпатичного гостя. І він звик до неї. Як кріпко стискав її руку, коли по двох-трьох днях знов приходив на вечеру. Не спішився з їжою, і не пив скоро пива, чекав, аж трохи порозходяться люди, щоб побалакати з нею. Раз, незвичайно ввічливо спитав, що вона таке пише і чому так ховає свій записник під касову книжку? Спаленіла, хотіла викручуватися, але чула, що його оббріхувати не може. Призналася. Він попросив, щоб позичила йому цей зшиток до завтра. Світ її закрутився, довго не могла прийти до себе. Але позичила... А на другий день він на обід прийшов, бо казав, що не міг вечері діждатись.

— Цеж поезія, пані, цеж живі, а не паперові цвіти, — говорив, а очі йому з радості горіли. — Я вже давно не читав таких гарних віршів. Давно. Требаж і людям допустити до того бенкету, який ви зготовили мені.

— Себто? — спитала трівожно.

— Треба видрукувати ваші поезії, моя ласкава пані.

Відпрошувалася, казала, що не вірить у свій талант, що боїться критики, що не хоче виставляти себе на сміх. Так багато віршів друкують тепер поети.

— Але не таких, — відповів рішучо. — Ви з божої ласки поетка, пані. Це був би невибачний гріх закопати такий великий талант у землю.

Не могла відмовити йому. Згодилася на друк, але: під псевдонімом і з задержанням тайни! Бо подумати тільки, яке прикре вражіння викликала би вість, що авторкою „Жмутка думок“ є касієрка ресторану „Під Морським вовком“! Сказали би, що на сензацію полуює, гошштаплеркою назвали би її. Не хотіла своїх віршів поганити такими підзорами і „Жмуток думок“ вийшов під прибраним іменем Льоти Лінд.

Успіх був незвичайний. Всі критики заговорили про нового, великого поета. Поета, який скривається під псевдонімом жінки. Здогадам не було кінця. Підозрівали в авторові одного з кращих сучасних поетів. Критики числилися з тим і перегалялися в похвалах, підчеркуючи цей новий, свіжий, молодецький тон, в який він ударив, бо що це не пише новик, це було для них певне й безсумнівне. Клявдина бачила нераз гостей у ресторані „Під морським вовком“ з її книжкою в руках і чула їх захоплені розмови на теми її віршів. Її приятель мовчав. Не зрадив Клявдини ані одним словом і хоч

книжку видав своїм заходом, умів так діло повести, що ніхто не догадався правди. „Жмуток думок“ розходився скоро. Наклад за накладом розхоплювали люди і протягом року Клявдина дістала з рук свого приятеля стільки гонорарів, що могла подякувати за місце касієрки, наняла собі гарне мешкання, урядилася й зажила невибагливим, але вигідним життям.

Він бував її гостем. Намовляв до дальшої праці, перший читав її твори, критикував і давав свої поради. Був посередником між нею і накладниками, друкарями і книгарями, між її творами і світом. Робив це безкорисно. Так — безкорисно, як справжній друг і тільки, як друг! Завдавав брехню тим людям, які кажуть, що між жінкою і мужчиною правдивої приязни бути не може. Вони були приятелями, щирими й незмінливими. Їх життя мало всі прикмети гарної осінньої погоди, тих днів, коли з дерев падають дощілі яблука, а ліси пишуться золотом і пурпурою листків, коли ріки журливо шумлять, а сонце вдумчиво дивиться на землю. Їх осінь тривала довгими роками і слава Льоти Лінд росла. Її твори перекладали на чужі мови і скрізь висловлювали жаль, що вона так загарливо береже свій псевдонім, що не хоче скинути маски зі свого поетичного обличчя.

А вона не хотіла. Добре їй було з тим „інкогніт-ом“, з тим ровом, що ділив її від злоби дня. Знала, що з хвилиною, коли виявить своє авторське „я“, з тою хвилиною взаємини між нею, її книжкою і світом приберуть зовсім інші форми. Цікавість людська, як гієна, кинеється на її минуле, переверне гроби, переріє листи, позбірає всі спілітки по світі, щоб „людству показати правду, бо правда дорожча від усього“...

Ах, моїж ви правдолюби, мої ви добродії людства! Ви таки добилися свого, як звичайно, і як скрізь!

Одної днини її добрий приятель не прийшов до неї. Не відвідав її, як звичайно. Чекала кілька днів, а тоді поїхала до нього. Лежав недужий. Доглядала його. Хотіла віддячитися за його добре серце, за все добро, чого зазнала від нього. Бо чи міг хто більше зробити для неї, як він? Він не тільки забезпечив її матеріально і зробив панею свого часу, але й морально обновив Клявдину, вернув віру в життя, натхнув охотою до праці, був найкращою людиною, яку вона стрінула в своїй життєвій мандрівці. Казала йому це, сидячи біля його ліжка, щоб облегчити терпіння невилічимої недуги, дякувала, стискала його дріжучу руку. Пробувала малювати привабливі картини їх майбутнього життя, перший сніг, на який вони глядітимуть у двійку. Він тільки усміхався до неї, усміхом невисловленої любови.

З тою усмішкою і відійшов від неї в зимовий білий ранок, коли на вікна його спальні посипалися холодні платки першого снігу...

Не хоче згадувати тих хвилин. Занадто вони болючі для неї, а нині святий вечір, нині день її уродин, її великий день, коли делегація товариства письменників принесе їй диплом почесного члена, а всі часописи заговорять про неї...

По смерті свого друга вона мусіла зняти шолом і показати лице. Покійний записав їй свій маєток і в заповіті мусів також виявити її справжнє ім'я, як авторки творів, якими піклувався. Счинився шум. Зразу одно велике „а-а-а!“ — Не замикалися двері перед репортерами, перед критиками і товаришами пера. Стала модною, голосною, майже славною.

Так кілька літ.

А потім?

Потім, як звичайно: „ще ся той не вродив, щоби всім догодив“. І вона не могла для всіх бути однаково прихильною, ввічливою і податливою супроти їх бажань, не могла догодити рецензентам своїх нових і критикам давніших творів. Стали придиратися до неї. „Переспівує себе, нічого нового не сказала, не йде з духом часу, не працює над літературною мовою, не шукає нової форми“ і т. д. Закиди, які можна зробити кожному письменникові і які, все таки, матимуть деяку, оправдану підставу, бо кожний письменник згодом вироблює собі свій власний спосіб літературного вислову, має свою власну мову, форму, свій круг ідей. Смішно було читати, як ті самі критики, що перше не могли нахвалитися творів Клявдини, тепер обезцінювали їх. А що загаль всеж таки в значній мірі піддається впливам преси і дає себе критикам провадити за ніс, так і Клявдина, чи там Льо́та Лінд, згодом пішла у забуття. Ще тільки деякі сплітки шушукано про неї, ще тільки дехто виявляв здивування, що вона чомусь-то почула іскру Божу аж тоді, як познайомилася з таким артистом і знавцем літератури, яким був її покійний друг Вальтер, ще тільки в „товаристві“ згадували іноді її ім'я поруч імені герцога і — тихо стало. Клявдина, чи там Льо́та Лінд пішла у забуття, як кожний, хто не вмів в свій час умерти, хто знудився людям, бо пережив себе. Прийшли нові події, появилися нові літературні напрями, виробився новий артистичний смак і світ забув про колишню поетку. Линяли стяжки при поживклих вінках, Клявдина сивіла і скидалася на бабцю своїх власних портретів. „Жмуток думок“ можна було дістати тільки в більших бібліотеках

і тільки кращі історики літератури знали, хто тую книжку написав.

Тихо і наче безжурно доживала Клявдина віку у своїм власнім домі, під опікою вірної Тереси, яка нею піклувалася щиро, і про яку Клявдина не забула у своїм заповіті, зложенім у нотаря.

Аж недавно пригадав собі хтось, що в їх городі живе колишня Льота Лінд і що 24 грудня мине їй сто літ від роду. Поетка, яка дожила сотні літ, це на всякий спосіб небувала поява! І пригадав собі світ авторку „Жмутка думок“, появилися її життєписи й портрети в ріжних, своїх і чужих журналах, і по цілім краю готовилися святкувати її ювілей. Особливо жінки гордилися нею. Надходили привіти з далеких країв від ріжних жіночих товариств і листоноші з дива не могли вийти, що старенька Клявдина, яка цілими роками від нікого не діставала листів, тепер дістає їх цілими сотнями. В часописах появилася вість, що університет у ріднім місті Льоти Лінд має іменувати її почесним доктором і що найбільше і найстарше товариство письменників уже її іменувало своїм почесним членом.

І отсе нині трьох делегатів того товариства прийде до неї з дипломом і привітом. Просила їх телефонічно, щоб повечеряли з нею і вони, чого можна було сподіватися, не відмовилися. За хвилинку верне з міста Тереса, а за годинку і подзвонять панове. Запалають всі свічки, замигтить ялинка, пічнеться свято, на яке Клявдина так довго ждала... Свято слави!

Воно вже й почалося в її душі. Чує, як серце голосніше бється, як кров жвавіше переливається по жилах, бачить, як цвіти на шибах паленіють,

яснішають стіни, мигтять зеркала, Ерос і Психе
золотом палають, іскриться скло..., в паркеті ясний
блеск... хтось у хаті запалив тиміям... аж душно від
нього, тепло так... горячо...

— Тересо! Де ти, Тересо!... Горить!

— — — — —

Вечірні часописи принесли жахливу вістку,
що знаменита письменниця Льюїс Лінд у день своїх
сотих уродин, нині, на самий Святий Вечір при ко-
мінку, в своїм візочку, згоріла.

Немов далекий, гарний сон
Село ввижається мені.
Хати стоять в вінку сосон
І квіти на шибках вікон
Мороз малює чарівні.

Крізь квіти видно: білий стіл,
Родина при столі сидить,
В куті сніп хилиться у діл
І дідухом прикритий піл
І пісня гомонить.

Старинна пісня! Про похід
В невідомі краї
По шуби, золото і мід, —
Похід по славу, аж на схід
У теплі вирії.

Старинна пісня! Ніби дзвін
З забутих цвинтарів,
А в ній, дивись, який розгін,
Великий гін, гень, аж над Дін
Окрилених мечів!

І щастя сміх і долі глум,
Розбурханих надій,
А в ній, чи чуєш? — грає шум
І гомін предковічних дум,
І зойк розбитих мрій.

Все, що нам снилося колись
У гордім слави сні,
Йї пропало, ділося кудись,
Забулося, нараз — дивись!
Вертають нам пісні.

*

Велика пісня давніх днів,
Мов дзвони зпід могил,
Мов брязк окрилених мечів,
Мов предків зойк, мов крик дідів:
„Добудьте решти сил!“

„Добудьте сил, бо Господь вість,
Чи ще далекий день,
Що злий за злочин відповість,
Що згине кривда, шезне злість,
Настане правди день!“

*

*

*

Немов далекий, гарний сон
Село ввижається мені,
Хати стоять в вінку сосон,
І квіти на шибках вікон
Мороз малює чарівні.

Петрусь виліз на ослін, обома ліктями сперся на скриню і гриз перо.

Перед ним лежав лист білого паперу.

Видно, збирався писати та не знав як.

Ще ніколи листу не писав, тільки чув, як Ганька татуневі листи з війни читала і як відписувала на них.

А тут і думати нема коли, бо мамуні з міста ледви не видно, а їм не треба знати, що і до кого він пише. Замачав перо, розмахнувся, але в час руку від паперу відняв..Зітхнув... — Ні, так зачинати не можна!... Великий, потужний... всього того за мало.

Чіхав головою лівою рукою, але нічого мудрого не міг вичіхати. Аж нараз йому очі радісно заблищали. — Найкраще буде так, як в Отче-наші!

Перо скрипіло, по папері лазили „літери“, як хрущі.

„Отче наш, іже єси на небесіх!“

(Такий великий викличник поставив, як батіг. Хвилину надумувався, чи не зіскробати його ножиком, але лишив. Най буде!).

„Света йдуть (писав далі) — а мама ходє і плачут. Та як не плакати, коли нас тая война так кривдит!“

(Відсапнув, прочитав написане і всміхнувся. Добре пише. Ану лиш дальше).

„Колисту, як луснув іранат у нашу стайню, то корову на двоє роздерло, а теле тепер на ціле село реве“.

(Останнє „є“ заллялося і виглядало, як жид. Петрусь злизав і написав нове, гарніше).

„Через наше село пересунули всі народи, які де є: німці, чехи, москалі, мадяри, навіть турки. Повиїдали, що було. Мамуня як зварат кашу, то крупа крупу гонит. Омасти нема на лік. Всі на курічу сліпоту хоруют“.

(Слова перлися на папір, як вівці у кошару. Петрусь не міг собі з ними дати раду. Не знав котре пустити, а котре ні).

„Нашу Ганьку також взяли були мацкалі до восьька і казали, що її унтером зробє. Але вже її пустили, і тепер куди ходє, то плаче. Теле реве у стайні, а вона в хаті“.

(Таку моцну крапку поставив, що перо затріщало і мало не зломилось. Прібував лекше писати).

„Хіба тільки пожитку, що на кватирі в нас стояв дєчок і навчив мене писати. І тепер я пишу і питаюся, чи таке на Різдво повинно бути? Ні голубців, ні куті, ні навіть запалити в печі нема чим“.

(Прочитав останнє речення і такий його жаль за серце вхопив, що сльоза капнула на папір. Обтер папір і очі і кінчив:)

„Ще, якби так татуньо з воська прийшли, то може би що порадили, може би хоч який патик притаскали з ліса, бо я ще малий і не можу. І може би мамуня перестали заводити і кричати на мене за біздурно. Тому то я Тебе прошу, Господи Боже, щоби Ти казав татуня з воська до нас на свята відпустити, а я, як виросту колись, то таку Тобі свічку в церкві поставлю, як друк, що дай Боже амінь“.

(Відсапнув і хитро усміхнувся. Ладно писав, лиш забув ще сказати, як його татуня звуть).

„А татуньо називаються Федь Крутий, Петровий і слуге при наших стрільцях“, — плюс.

*

Аж задихався. Нелегка річ писати лист та ще такий.

Всунав лист до куверти, лизнув язиком, сплюнув і почав адресувати. Але як?... Хотів знов так, як в Отченаші, але дав спокій. Написав тільки: „До Пана Бога в небі“ і — крапка.

(Букви сами перлися вгору, буцім лізли на небо). А тоді дихав на письмо, поки не висохло і сховав до кишені.

Щоб лиш мамуня не переймили його по дорозі, побіжить на пошту і кине.

*

В сусіднім селі наші на квартирі стояли.

На фронті трохи втихло, ворога відперли, можна було про свята погадати.

У місцевого лікаря старшини на чай приходили. І в карти кинули собі.

Приходив також почтар з сусідного села. Бо яка там тепер почта? Тільки слави, що скринка коло дверей.

Якось кілька днів перед святами він з листом у руці до лікаря зайшов.

— Панове ще певно такого листу і до такого високого адресата не читали, — сказав до граючих старшин.

— Ануте, нуте, прочитайте!

І почтар читав: „До Пана Бога в небі“, це адреса. А титул: „Отче наш, іже єси на небесіх“, а лист: „Света йдуть, а мама ходє і плачут. Та, як не плакати, коли нас так тая война кривдит“, — і так дальше аж до кінця.

Слухачі зразу сміялися, але чим далі, тим більше їх лица поважніли.

— Так воно, так, навіть діти терплять, — зітхав лікар.

— А кільки їх погубло!

— А кільки ще погубне!

— Або виросте, як той хабуз!

Сотник папіроску від папіроски закурював.

— І щож ви, пане почмайстер, зробите з тим листом? — спитав.

— А щож я можу зробити? До Бога не понесу. Я того хлопця, що писав, знаю. Йому шість літ, а мудрий, як старий.

— І все таки пише.

— Ще й як. Як хочете, то візьміть собі цей документ часу до свого воєнного архіву.

Сотник надумувався хвилину.

— Ні, панове, ми зробимо ось що. Пане товаришу, — звернувся до адютанта, — напишіть прохання до команди, щоб Федя Крутого відпустили на свята до дому і долучить цей лист.

*

І Федь Крутий прийшов до дому на свята.

Приніс консервів, цеголку російського чаю і два фунти цукру.

Обтулив загатою хату, полатав якось розбиту
стайню і притаскав з ліса патики.

Крутиха пообтирала сльози, Ганька перестала
ревіти, бо за неї теля в стайні ревіло.

Як сіли до святої вечері, то Петрусь не
втерпів:

— Я щось знаю,— почав, але вкусився за язик
і тільки на образи вдячним оком дивився.

Пята година. Сутеніє.

На майдані, де ще нині рано стояло так багато ялинок, ніби ліс цілий прийшов до міста на свята, тепер лиш перебірки торчать.

Їх ніхто вже не прибере свічками і чічками і до них діти не будуть підскакувати і плескати в долоні.

Заїде віз, що сміття вивозить з міста і — „будь ласка, сідайте! Поїдемо!“

Але покищо, торг ще не вгавав. Продають дешевше, а все таки продають.

— О, бо то є, прошу я вас, такі, що вмисно до самого вечера чекають, щоб за півдурно дістати.

— Є, і не бідні!

— Гадаєте тая, о, бідна? Два кіля щупака купила, а за ялинку золотого дає. Сорому люди не мають.

— І не бояться гріха.

— Ая, бояться. Ану, лиш відверніться...

Політує сніжок, туляться тіни до мурів.

- Що хочете за тую калічку?
— В мене не шпиталь, я добрий товар продаю.
— Пів золотого беріть. Більше не варта.
— Хто? Ви, чи ялинка?

Гість відходить. Торговець притупує ногами, бо мороз. „Калічка! А щоб ти окалічив ще нині!“

Перша зірка вискакує на небо.

Переганяються авто по місті.

*

Під ліхтарнею двоє дітей. Дівчинка літ десяти і хлопець шестиліток. Зпід хустки і зпід шапки зачервленені носики торчать; світяться очі, її сині, а його чорні, як вуглі.

Ними вони просто їдять одну ялинку.

Лежить у снігу, забута, а така гарна.

Боже! Якби так її дістати! То були-б свята раз!... Але в них лиш 35 грошів. Цілий місяць складали. А купець такий сердитий, так лається...

*

Побачив їх.

— А вам чого? — кричить.

Діти поштовхують себе:

— Ну, говори, Ганю!

— Ні, кажи ти, Петрусь!

— Найби я так пішов, то тиб собі купив, правда? — пристає до хлопця купець.

— Я так не хочу. — борониться Петрусь. — Я за гроші.

— За гроші? А кільки ти їх мавш?

Петрусеви страшно казати.

— Ну! Кілько? — кричить купець. — Кажі!

— Трицять п'ять... — пробубонів хлопчина.

— Золотих?

— Ні, грошів.

— А щоб тобі трицять п'ять кольок, нездаро. Замість купити собі бараболю та набухатися, щоб свята пам'ятав, таке, о, захочує ялинки. Я тобі дам таку ялинку, що...

І вже замахнувся був на хлопця, як нараз рука опустилася і задеревіла.

*

Він також такого хлопця мав. Три роки тому, якраз на Святий Вечір, зашморгнуло його. Ходив би був до школи, мав би шість літ, як цей. Навіть подібний. Так само дивився і голосок такий.

— Чого втікаєте? — крикнув за дітьми. — Верніться! Ялинка ваша. Возьміть собі задурно.

*

Боже ти мій, як вони її несуть.

Не несуть, а летять з нею, як на крилах.

— Не лети, Ганусю, бо впадеш!

— Як впаду, то встану, овва!

— Ти, але ялинка...

— Правда.

І вже ідуть поважно і журяться.

— Наша хата мала й низька, може навіть не влізеться ялинка?

— То підітнемо.

— Також!... Таку ялинку!

*

Вбігли в браму, майнули крізь подвір'я і щезли в сутеринах, як двоє мишенят у норі.

*

Я певний, нині ніде не буде такої пишної ялинки, як у них.

Ні в тій палаті, де від полудня працює монтер, щоб почіпити сто електричних свічечок, ні в вілі, де на самі цукорки витратили сто золотих, ні в бан-

кира, який за тисячі накупив святочних дарунків,
— рішучо ніде!

Бо Петрусь і Ганя приберуть свою ялинку
прикрасами, яких за жадні гроші не купиш, при-
красами, які виходять з рук найбільших мистців:
бажання і уяви.

* * *

Дідух, ялинка, свічечки,
Золочені горішки;
Трояндами цвітуть щічки,
Дзвіночком дзвонять смішки.

Пустують діти. А в куті
Сидить дідусь на лаві.
Зі стін всміхаються святі,
Бо раді тій забаві.

Нараз: хтось ходить під вікном!
Хтось сперся на загаті...
Втихомирилося кругом,
Пішов мороз по хаті.

Дідусь вікно перехрестив:
„Ніщо. Звичайні речі.
Це дух Івана приходив
До нас, на Святий Вечір“.

Честь

— Тобі все ще, Олю, здається, що Стефан не на війні.

— Чому, прошу мамі.

— Бо на вісім осіб накрила, а нас лиш семеро в хаті.

Оля хотіла восьме накриття забрати.

— Лиши! Може хто голодний прибеться.

І паня Стецишинова почала розливати борщ по тарілках, важко зітхаючи, що Бог не дає так, як люди собі бажають. От хочби в них. Ще перед трьома роками збиралися Олю віддавати за Стефана, аж пішов на війну і вже третій раз сідають без нього до святої вечері.

— Іди! — звернулася до Олі, — і проси тата і хлонців до вечері!

Але хлопці і без прошення прибігли.

— А це для кого восьмий таріль? — спитав наймолодший.

— Для тебе два, — відповіла, зітхаючи мати.

Отець Стецишин узяв таріль з просфорою:

— Вам хіба пильности побажатиб, — сказав до своїх чотирох синів, гімназистів. — Нічого більше вам Бог не пощадив. А тобі, — звернувся до Олі, — я навіть не знаю, чого тобі бажати.

— Щоб Стефан скоро вернув, — підповіла йому жінка.

— Щось також кажеш! Знаєш, що воно неможливе.

— У Бога все можливе, — відповіла їмость, забираючись до борщу.

Розмова не клеїлася. Рибу їли мовчки, бо риба німа. По рибі прийшли голубці й вареники троякі. Наготовили дванацять страв, бо отець Стецишин зберігав старі звичаї: — Дерево росте не тільки вгору, але і вглиб, — казав. — Галуззя і листки, це наше знання і досвід, а народні звичаї, це коріння. Чим корінь глибший, тим дерево сильніше.

Оля про Стефана думала. Ми тут смачні страви їмо, а він у стрілецьких ровах мерзне. Може кулі над ним літають...

— Що тобі, Олю? — спитала її мати.

— Нічого. Мені здавалося...

— Що хтось приїхав?

— Мені також.

— І мені.

Хлопці вибігли на ганок. Задудоніли підкови, загавкав пес, скрипнули двері, — він, Стефан!

Алежбо змарнів! І приблід, став такий, як снасть. І ніби виріс. Це робить однострій.

— Оля мабуть не дуже то втішилася мною, — жартував, вітаючися Стефан.

— З радости оніміла, — відповіла за неї мати. — Сідай, Стефане. Оля і для тебе накрила. Бачиш? Тарелі, ложка, вилки, все, як треба. Знала, що ти приїдеш.

— А я не знав. Це лиш припадок, що я нині у вас. Мав доручене одно діло в запілля. Упорався з ним скорше, лишилися два вільні дні, — гадаю собі: скочу до вас. І — скочив.

— Велику ти нам приємність зробив. Але їдж, їдж, Стефане!

— Спасибі... Не можу... Дивно так... За малу хвилину, був би вас не побачив... По дорозі стрінувся я з ворожою стежею.

— І що, і що? — допитувалися хлопці.

— І вона лишилася там, а я, як бачите тут.

Але хлопцям було того за мало. Не давали Стефанови спокою, щоб розповів усьо.

І Стефан розказував, якто він, минаючи Вовчий Яр, побачив під лісом ворожу стежу, як повернув на бік, сховався у ліску, вискочив з нього й повернув попри цвинтар. Гадав, що змилить слід. Та де там! Як минув цвинтар і озирнувся, то побачив, може яких триста кроків за собою одного, а там другого і — третього ворожого їздця. Не хотів стріляти, бо на святий вечір їхав.

— А я стріляв би, — озвався один з хлопців. — Як війна, то війна.

Стефан похитав головою:

— Наскучило. Як стріляєш з ровів і бачиш перед собою, деь далеко, не людей, а ніби ляльки, якими суває невидна рука, то ще-ще, але стрінутися з ворогом віч-на-віч і посилати йому кулю,

знаючи, що вона не хибить, це вже менше приємно, а на святій вечір тим більше.

— І ти не стріляв? — спитало кілька голосів нараз.

— Ні. Аж вони перші почали стріляти. Тоді і я вже боронився.

— І попав?

— Не знаю. Мабуть так. Бо не гнали за мною. Щось чорне лежало на землі і стогнало... Не питаєте... Добре, що я між вами. Тепло, гарно, так мені добре тут. Так...

І Стефан захитався. Припали до нього, підтримали і як неживого занесли до сусідного покою, на канапу.

*

Аж тут побачили, що з правого чобота через холяву переливалася кров, як червоне вино через чарку налиту вщерть.

Розрізали холяву і як уміли затамували кров. За годинку приїхав лікар з сусідного місточка.

— Куля не нарушила кости, крізь мязи пройшла. Добре, що холява тісно прилягала до ноги, все таки трохи уплив крові спинила. Білля чисте, тіло здорове, дасть Біг на тім скінчиться.

Стефана хотіли переносити на ліжко до гостинного покою. Не згодився. Казав, що йому й на канапі добре.

— В Крегульци весною цирулик дядькам більше крові пускав, — жартував. Вдавав веселого і бадьорого, щоби їм свят не псувати.

— Чомуж ви не світите ялинки? Хочете, щоби я встав і засвітив?

Хлопці засвітили.

— Гарно! Куди краще, ніж у стрілецьких ровах.

Пригадав собі Карпати. І там горіли, не ялинки, а ялиці і не так. Ой, ні!

— Кажуть, що ялинка, не наш, а німецький звичай. Або я знаю! У німців вона також мабуть не так то давно відома. Там колись укладали піраміди з полін. Та, якби й не було, ялинка гарний звичай. Лиш мені ті свічечки нагадують наші офірки в церкві. Навіть в ескімосів є щось подібного.

— В ескімосів? — здивувався отець Стецишин.

— Так. Як літом погібне на ловах ескімос, то зимою, якраз коло нашого Різдва, втикають у тому місці, в лід свічечки і запалюють їх. Гадаю, чи й ціле Різдво не було колись святом померших. Кутя, останки страв для духів, тощо.

— Може це тільки в нас такі звичаї?

— Ні. В Англії також лишають страви для духів біля коминка, але там ще й омела є.

— Омела? Що вона спільного зі Святим Вечером може мати! — дивувалася Оля.

— Чіпають її до стелі, там, де висить лямпа. А, як дівчина забудеться і стане під омелою. то її вільно поцілувати, з чого, розуміється, хлопці радо користають.

(Все ще веселого вдавав, хоч як тяжко було).

Оля глянула на нього і замовкла.

Мовчки обоє дивилися на ялинку.

Пригадувалася казка Андерсена.

Хто з нас, дивлячись на ялинку, не пригадує собі тої гарної казки?

Приберуть, причепурять, тішаться нею, а по святах обдеруть з прикрас і викинуть на сміття, або сплять.

— Може і нас таке чекає, — погадав собі Стефан, вдивляючися в горючі свічечки.

— Отся, — показував Олі, — це за Остапа Липу горить. Над Липою поляг. Тихий був. Тільки й висувався вперед, що в бою. Тільки мого і чути було, як на охотника голосився. І так тихо сконав, як тая свічка згасне за хвилину.

Вітер снігом обліплював шибки, ніби вишневий цвіт з дерев стрясав.

— А ця червона, що так гордо на гилячці чіпить, це за душу мого доброго друга, Павла Стрілецького. Чуда зі своїми гарматами творив. В останнім бою всі подались назад, він один здержував ворогів. Останній поляг... Честь тобі, Павле, ще не вмерла... честь.

Хотів випрямитися, встати, руку до шапки прикласти, але тільки кинув собою і повалився горілиць.

Жа порозі

Перейшов Збруч і почув дим зпід рідної стріхи. Та це йому лиш так здавалося, бо села ще навіть не було видно. Лежало в подільським ярі, як дитина в маминім подолку. Тільки хрест на церковній бані мигтів понад снігами.

Ніби хрест відірвався від церкви і йшов кудись на святий вечір.

Аж і він погас і стало темно.

Петро Блин почував себе, як комашка в мішку муки. Вже давно збився з дороги і балував снігами. Колиб ще ноги здорові! А то: одну передіравила куля, що можна туди волівід перетягнути, а в другій гостець сверлом вертить.

І мандруй тут такими ногами!

Як Бог якого чуда не зішле, то Блин заковязне і ані рідної хати не побачить, ані не покушає куті.

А так хотілосяб!

Дванацять літ товче ним по світі. Де він не воював, з якої печі хліба не їв, з якого корита води не пив? В неволі на Сибірі був і цілу Азію пройшов, утікаючи з неї!

А тепер ще тільки того бракує, щоби обімлів до решти та впав у сніг і заковяз може десь недалеко свого власного плота.

— Гей, хлопе! Хлопе! — гукнув сам на себе і не йшов, а біг до того світла, що нараз заблимало йому перед очима.

*

Задиханий увалився в коршму:

— Добрий вечір!

Глянув на жида, на шинквас і на обдрапані стіни:

— Ігі, це не наша коршма!

Жид зпід ока позирав на гостя.

Кожушок з вируділих, сибірських лошаків, полатані юхтові чоботи, сива смушкова шапка — чи дати йому горівки, як захоче, чи казати, щоби перше платив?

Блин струшував борульки з вусів і з вій.

Жидівський наймит чіхався до одвірка. (Старий, затабачений, сорочка, як дорога).

— Ви не тутешний? — повернувся шинкар до Блина.

— Бачите, що ні.

— З Гамрики?

— З другого кінця світа.

— Ну... ну...

— От, краще дали би порцію горівки та якого селедця.

Горівка була слабша від самогону, але не дерла так по горлі, а оселедець смачний, шабасовий.

Заплатив, сховав решту з доляра і спитав, чи далеко до Рогу?

— До Рогу, паноньку, — схопився наймит, — як добре йти, то за годину будете. Біз поповий ланок, на мурованку, долом-долом, а там вже і Ріг недалеко. Але ви не тутешні, так, щоби не зблудили. В нас тепер і на вовка наскочити не важко.

— Ой-ой! — притакнув коршмар. — Щоби я тільки долярів мав, кільки їх тепер ходит. Ото вже треті свята йдуть...

— Четверті, — поправив наймит, а коршмар подумав і притакнув: — четверті свята йдуть, як переходив туди чоловік з Молдави і на вовка наткнувся.

— І що? — спитав Блин.

— Хлоп був, як медвідь, і поборов вовка.

— Тепер він, паноньку, — встряв у розмову наймит, — тепер він, цей молдаван, такий пан, що ну! Пристав до Блинової Ганьки і так їм, кажу вам, іде, як з платка.

— Якто пристав? — крикнув Блин.

— А якби? Зразу мешкали так. Вона газдиня, а він буцімто наймит. А за який там час Ганька дістала папір, що Блин рахується неживучим і пібралися. Вже собі і два шнурки поля докупили і тю-тю садять, дитинку мають, а-я!

*

Блин мовчав. В душі йому кипіло. Його жінка, Ганька, віддалася? За якогось молдавана, а він, Петро Блин, тепер що?!

Нараз:

— Ануте, дайте нам дві порції горівки, алемоцної, як сто чортів!

— Чисте бонгу, — відповів коршмар, — а кращих селедців, то ви і в Ростові не дістанете.

Блин кивнув на наймита:

— Пийте, діду! Оттакий то наш Святий вечір, щоби наші вороги кращого не мали!

Дід обтер рукою рот і хвалив, що моцна. Блин казав ще по одній дати:

— Шляк би їх трафив з такими святами і з долею такою! — і чаркою жбурнув на землю.

Коршмар видивився на нього:

— Ну?

Блин кинув пятаку, решту дав дідови і на-сунув шапку на вуха.

— Будьте здорові!

Від порога вернувся:

— Дайте ще пачку сірників.

*

Сам не знає, як він до того Рогу прийшов.

У селі було тихо, так тихо, як лиш на святий вечір буває. Навіть пси не гавкали, бо і їх до хати пустили. Загумінками до свого обійстя підійшов і до хати, як злодій підкрадався.

Хата загатою, як кожухом обтулилася. Тепло їм... З вікон вискакувало світло, а від плота і від дерев лягали тіні.

Зирнув у вікно... Білий обрус, з мисок куриться страва, в циновім ліхтарі свічка.

І йому свічки засвітилися в очах...

Ганька коло скрині сидить. Їсть голубці, на колінах дитина. В неї пішло. Румяне, чорнооке, веселе. А за скринєю він, молдаван. Хлоп, як медвідь, а на Ганьку дивиться м'яко, як дитина.

Добре їм. Смачно, безпечно.

А Блин що? Хіба він хату з доброї волі кинув? Хіба він поля не пильнував, не робив, як той віл, не гарував?

І добув з кишені сірники...

— Щоби лиш перший загорівся, полетить червоний когут. Злопотить крилами і запіє вам такої коляди, що — ну!

Скостенілими пальцями відчиняв пачку і сіркав... Бо що йому робити? Прийти до хати і битися з тамтим, казати своє ту право, я ту пан?

— Тамтой, як звір, а ти що?

Вогник мелькнув і згас. Блин присів і розщипив кожух, щоб сірник від вітру заслонити. А вітер ще сильніший повіяв і з другого кінця коляду проніс. Молоді, хлопячі голоси „Бог предвічний“ співали. Ніби коляда бігла і витала його. Пригадувала давні часи. Ось він дитиною з батьком-мамою в тій хаті до Святої вечері сідає. Батько кутею до стелі кидає, діти квокають у сіні.

— А чого Ісус з неба зійшов і в ставнічій родився? — питає Петрусь мами.

— Бо хотів, щоби всі діти були такі, як він, щоби любилися і кривду собі прощали.

Все собі пригадує Блин, усе.

І здається йому, що там за скринєю не Ганька зі своєю дитиною сидить, а його покійна мати з ним і так добре дивиться на нього, так любовно...

*

Жбурнув сірниками в сніг і мов окаяний пуднув собою, сам не знаючи куди.

Не бійся споминів. Ти не дитина!...
Була така, як нині, біла днина,
Як нині сніг, мов лебедині пухи
Лягав на ниви, — дерева, мов духи
Являлися в імлі, здовж сонної алеї
То, як гіганти, то знов, як пігмеї.

Мов два вужі повзли снігами сани,
Мороз скрипів дивними голосами,
Дорога рівна, грубо снігом вкрита,
Глушила гомін кінського копита,
Сойки з стовпа на стовп перелітали
І телеграфічні дроти тихо грали.

Нараз Михань звернув румяні лиця,
Нашіпані морозом: „Ось дзвінниця,
Ось наша хата... Війо!“ І коні з гірки
Рванули так, що не потреба й чвірки.
(Мабуть і їм до стайні дуже спішно)...
Згадаєш, й сумно робиться і — смішно.

Чогож так дуже ти спішивсь до хати?
Цеж попівство було, а не палати.
Ані то гори, ані то Поділля,
Шість днів робочих, семий день неділя.
Як заметіль, то хата на подвірі
Стоїть в снігах, немов десь на Сибірі.

А в заметіль таку роби, що хоч ти!
Ані в сусідство їхать, ні до почти
Добитися, щоб прочитати „Діло“, —
Хіба селу віддаш себе всеціло,
Пізнаш його і радості й турботи
І разом з тим довідаєшся, хто ти.

Бо ти не той, що був ще вчора в місті.
Тамтой пропав, згубився десь без вісті,
З „сецесією“, з духом каварняним,
І з колотом мійським, турботно-п'яним,
З годинником в руці, з тим „треба“, „мушу“.
Що думку путає і сушить душу.

Ти нині іншим став. Був у stodolі
І на ріці насовгався доволі,
В лісок збігав там, де рубають стоси
І дивувався, що дівчата босі
По снігу бігають і снігом б'ються,
А з хат курних дими так гарно вються.

Так, так. Мабуть і рідний дим, мій друже,
Для тебе не чужий і не байдужий.
І сосни ті стрункі, що перед ганком
Під вечір чорні, а рожеві ранком,
І берести в ліску і церква і дзвінниця, —
Те все тобі і в гробі ще присниться.

А шож казати про людей? Ти з ними
Колись блукав шляхами казковими,
На Купала в лісах шукав чар-зілля,
І почував таємне задовілля,
Коли Дракона (бий-го Божя сила!)
Іванова десниця побідила.

Ти з ними мандрував крізь нетри-звори
У Лади храм і в Довбуша комори,
Аж у Сокільської княгині царство,
Де довгим сном спить втомлене лицарство.
Чекаючи, пок гуцул-цар їм скаже:
„Гей, нуте легіні! Вставать пора вже...!“

Що? Ти забув? Та ні! Жартуєш, друже!
Усе, що ми дітьми любили дуже,
Понесемо, мов спомини найкращі
На другий світ, бо мрії, — непропаші, —
Як казкове, незриме дивоквіття
Цвітуть в душі казки тисячеліття.

Якщо їх чуєш в своїм серцю, брате,
То не страшні для тебе ні гармати,
Ні бурі рев, ні туркіт пропелера,
Будемо завтра, бо були ми вчора,
Будемо вічно, бо кінця не має
Усе, що з віри в правду виростає.

— — — — —

Так ти вертаєш з міста... В усі грає
Джезбенду шум і туркоти трамваїв, —
Сплітки, газети, векслі, — мрака сіра...
Перехрестись! Доїхав до подвіря...
Ах, як ті вікна в хаті ясно сяють!
Злізай! Біжи, бо там тебе чекають!

Доктор Стефан Русович вставав о годині восьмій рано. До девятої одягався і снідав, о 9 відбирав пошту, прочитував листи і відписував на них, від десятої до першої приймав хорих, а в першій як пішов на обід, то вертав аж пізно в ночі, деколи над раном.

Недужі зверталися до нього з повним довірям, знайомі й товариші любили його за людяну вдачу, а сам він про себе казав: — Не краду, не вбиваю, за все готівкою плачу. *Mein Liebchen was willst du noch mehr?*

І нині він так само збудився в годині восьмій, викупався, вбрався, випив снідання і казав собі подати пошту.

П'ять хвилин по девятій сидів у вигіднім фотелю, коло нього стояв японський столик, а на ньому лежала купа газет і кілька листів.

Пан доктор брав один по другім, розтинав кістяним ножиком куверту і читаючи, всміхався, крутив на знак задоволення дбайливо плекані вуса, або поважно хмарив високе, недурне чоло.

Були то переважно листи від знайомих віденців і віденюк, товариського або ділового змісту, незворушливі і не байдужні, от такі собі.

Зі своїми земляками Русович майже не листувався. Родичі померли, від родини відчужився і — мав спокій. Часописи тримав також самі німецькі. Тільки одинокий „рутенський“ денник нагадував йому колишню „галицьку мізерію“.

(Як мило згадувати біду, яка минула і ніколи вже не верне!).

Той „рутенський“, як він по старій звичці казав, денник, то була остання нитка, яка його вязала з рідним краєм. Не будь тієї нитки, то він почував би себе віденцем з крові й кости. А так „Діло“ нагадувало йому, що він син бідного, галицького селянина.

Нічого легшого, як тую нитку прірвати і непотрібною згадкою не псувати собі гарного настрою. І Русович не знав, чому він ще того до нині не зробив. Може „Діло“ стало одною із його старокавалерських звичок, може цікавився новинками, які воно приносило, а може... Так тоді, прочитавши листи й переглянувши німецькі часописи, розірвав опаску рутенського денника. Як звичайно від „Новинок“ почав. Там вичитав, що завтра святий вечір і „Діло“ появиться аж першого дня по святах.

Святий вечір... і Русович випустив з рук газету. Святий вечір... і задумався.

Святий вечір... такий з борщем з ушками, з голубцями, з кутею, з дідухом і ялинкою, правдивий, наш святий вечір. Пригадуються якісь давні, дуже давні часи і стає на душі святочно і забуває чоловік про злобу дня, і переноситься духом в якийсь кращий світ.

Святий вечір... в тім щось є, ні, кажіть собі, що хочете, в тім щось є!

Пан доктор давно позбувся „рутенської шлямазарности“, того нарікання на світ і на людей, того скимління, що нагадує відпустових калік, він кріпко вірив, що рутенцям було би багато краще, якби вони позбулися хоч трохи свого надмірного ліризму і тому він дуже здивувався, звідки в ньому взявся цей плаксивий настрій.

— Святий вечір, в тім щось є!

Закурив знамените трабуко, розперся у фотелю і снував думки на цю тему.

Буде тому якраз п'ять літ. Він тоді кінчив медицину і хотів чимскорше здати останній ригороз, щоб стати лікарем. Нехай хоч на старости літ потішаться його батько й мати, що мають сина доктора.

Та не судилося їм діждати тої потіхи.

Як прийшла зима і мокра осінь, повмирали обоє. Він навіть на похорон не їздив, бо не було як і коли. Місцевий парох не радив його тягнути в таку далеку дорогу та ще перед останнім іспитом. Зате запросив його на свята:

— Приїдете до нас, пане докторе, та най вам здається, що їдете до своєї власної хати, бо ми на вас дивимося, як на сина.

І він поїхав.

Завтра п'ять літ мине від тієї хвилини, як він, закутаний в „єгомостевий“ медвежий кожух, припо-

рошений снігом і з обмерзлими вусами вїхав на по-
півство в Розпукові.

Завтра п'ять літ. Як той час скоро минає! Як
тепло було в тій сільській, старосвітській хаті, як
чисто і привітно! А як його там радо витали, мов
не знати якого гостя!... І йому стало глупо, що ті
люди були для нього такі добрі, а він...? Або він
що? Нічого нечесного не зробив, нічого такого, чого
мусів би стидатися.

Панна Оля накривала стіл до вечері. І, чи той
поспіх, з яким вона зносила тарілки, чи праця пе-
редсвяточна і горячо в пекарні, чи може... досить,
що румяна була, як яблучко звернене до сонця. Ні,
ще краще, але Русович не міг кращого порівняння
дібрати.

Він помагав їй у роботі, а краще сказати, спи-
няв, навіть збив одну тарілку.

А як накрили стіл, то пішли виглядати першої
зірки. Як діти. Бігали від вікна до вікна і визирали,
чи не сходить. Перечилися, звідки зійде. Він казав,
що від села, а вона, що знад ліса.

Аж і зійшла, але над цвинтарем, бліда і тиха,
як сирітська доля.

Русович добре тямить той момент, як вони обоє
стояли біля вікна і мовчки дивилися на тую першу
зірку. Стояли близько себе, бо близькі були собі
серцем, гадками, і бажаннями, які в ту хвилину
слали до першої зірки.

Завтра п'ять літ мине.

І щож здійснилося з тих мрій і бажань і вза-
галі, що він зробив за цей час?

Вирвав кілька сот зубів і випив кілька бочок
пива. Ось тобі вислід п'ятих років життя, п'ятих
щонайкращих, мужеських літ.

І який-же буде його завітрішній святій вечір?

Велика вепрова з картофлею і капустою, кілька гальб пива, кілька масних дотепів у мужеськім товаристві, потім може підозрілої вартости каварня, а врешті, добре по півночі поворот до дому і чотири пусті стіни.

Ні, так довше не може бути! Невжеж це життя? Невжеж він на те двадцять літ учився і двадцять іспитів здавав?

Кинув недопалене трабуко, відсунув столик і пустився по хаті нервовою ходою. Він, що був такий зрівноважений і спокійний.

...Поїде. Нехай діється що хоче, а він таки поїде. Якто? Щоб він не мав такого гарного, свого, святого вечора? Такого з кутею, з дідухом, з сіном, і, і... з панною Олею. Так, з панною Олею. Або що? Чому він не має признатися перед собою, що вона йому не байдужа, що вона не те, що тутешні його знайомі, віденки.

Поїде. Виїде нині вечором, а завтра буде в Золочеві. У Золочеві зість обід, возьме фіякра і на вечір стане в Розпукові.

А хорі?... Деяким вичистить зуби, затроїть, заложить провізоричну пльомбу, а інших відішле до свого товариша. Він і так не має роботи.

Задзвонив на слугачого і казав ладити валізу.

— Яку?

— Тую велику. Їду на кілька днів.

Служачий витріщив очі, якби сам собі не вірив.

— Їду на кілька днів. Розумієш? — повторив доктор.

— Розумію.

— Ну, то рушай!

На другий день перший раз від п'яти літ зішло йому сонце над рідною землею. Перший раз від п'яти літ побачив рідні села і почув рідну мову. За той час звик до Відня, до його величавих будівель і до живого руху на широких, асфальтованих вулицях.

Тому то наші села зі своїми бідними хатками і зі своїми крутими, вузькими вуличками видалися йому ще куди мізернішими, ніж колись.

Дивувався, що діти босаком бігають по снігу; що жінки двигають воду, як ослиці, совгаючися по дорозі. Він бачив, як вони вгиналися під коромеслами і, як лікар, уявляв собі наслідки тієї праці на їхній фізичний устрій.

Стара біда! Лиш одно його вдовольняло: тут люди мали здорові, білі зуби.

Коло Перемишля стало цілком ясно. Сонце озолотило верхи дерев і церковні хрести. І тепер побачив Русович одну велику зміну. Запримітив, що давні, дерев'яні церкви, маленькі, але гарні, стилеві, мовби під землю позападалися, а на їх місці повиростали куди більші, банясті, кремезні і такі подібні до себе, мовби їх з одної фабрики спроваджували і вмуровували в землю.

Біля них стояли звичайно також муровані, нові парохії, від яких ще нужденніше відбивали селянські, соломою криті хати.

Визираючи крізь вікно вагону другої класи, питався сам себе, хто відчинить у тих хатах маленькі, вічно замкнені віконця і впустить крізь них більше світла й повітря? Хто допоможе мешканцям тих хат побудувати собі нові, кращі домівки, де вони могли би мешкати й жити, як мешкають і живуть селяни в західній Європі?

А поставивши собі таке питання, почував себе винуватим, якоюсь мимохітною, а всеж таки великою виною. Було це почуття, якого він через літ п'ять у своїй свідомості не помічав, почуття, що межувало з тим „рутенським ліризмом“, перед яким він так завзято боронився. Мимохіть пригадав собі свої власні молодечі мрії, свою охоту служити народній справі і може перший раз у життю побачив бездонну прірву між наміром і ділом.

Пригадав собі Олю, як вона підчас свят перестарілася з одним із своїх сусідів, відомим із своїх перестарілих переконань і поглядів на суспільно-політичні справи. Пригадав собі, як тая молоденька, чотирнадцятьлітна дівчина побивала свого противника ясністю гадок і щирістю гуманних почувань, своєю найсильнішою зброєю. Чує, що правда була по її боці, бо до життя треба поривів, треба ідеалів, інакше чоловік худобіє, так, як приміром... але не докінчив.

Чим даліше їхав, тим більший неспокій обгортав його, як ученика, що їде зі школи на свята до батьківської хати. Пробирав читати німецький легкий роман, що купив собі на двірці у Відні, але та лектура не достроювалася до оточення. Чув, що тут треба би свою книжку читати, а він від матори своїх книжок не бачив. Взагалі на белетристику дивився згори, а на рідну тимбільше. Перестаріла, як ціле наше життя. Так... але, якже її обновитися, розвинути, дорівняти чужим літературам, коли такі, як він не будуть купувати й читати своїх книжок? Ті думки ще гірше його бентежили. Хотів чимскорше бути в Розпукові, бо аж там він заспокоїться, почує себе таким, як був колись.

Чогож ті галицькі залізничі так ліниво ходять? Добрими кіньми можна би заїхати скорше!

І знов питання: чому він властиво так дуже нині спішиться, адже п'ять літ сидів у Відні і про той Богом забутий Розпуків навіть не думав... Як воно могло бути?... Чому його не скортіло рік тому, два поїхати туди?... Дивно...

* * *

Аж і Золочів!

Ну, славити Бога! Тут він уже, як у себе в хаті. Знає кожний кут, кожне дерево, кожну стежку. Казав забрати свою валізу і нести до ф'єкра. Але в сінях сталося з ним щось просто не правдоподібне — напад жидів.

Чотирьох синів Ізраїля кинулося на його валізу, а кількох інших тягнуло, рвало перестрашеного доктора.

— Я вельможного пана за дві коруні завезу до міста.

— Мої коні ліпші, єго півтора-кінь по дорозі здохне.

— Най ясні пан сідає на муй повуз. Такого повуз і ві Львові нема.

Доктор насилу вирвався з рук напасників і приступив до торгу.

— Чистий напад — нарікав — і то в білу днину.

— Ну, який напад? — толкували йому сини Ізраїля, — ми поридні люди, ґешефт є ґешефт, куждий хоче нині заробити.

Стративши чверть години часу на переговори, доктор вибрав що найкращий повіз і найменше худі коні та казав везти себе до Роскопфа на обід, а звідти до Розпукова.

— До єгомостя?

— Єгеж... А знаєте дорогу?

— Хто має знати, як не я?

— Ну, то їдьте.

Повіз застогнав, щось у йому заскрипіло і за-
дзвонило, візник захитався на козлі, замахав бато-
гом, спустив його на ребра своїх коней і Русович
двигнувся з місця.

— А чого то підручний так дригає ногою? —
питався жидка.

— То він так зпочітку, а як вийдесі, то
летит, як птах. Пр-р-р.

Якийсь „пасажир“ чекав з клунком у руці
і тарабанився на козел, біля фякра.

Русович хотів противитися, бо то фякер не
омнібус, але погадав собі, що гість заслонить йому
коні і він не буде видіти, як їх фякер по ребрах лу-
пить і — дав спокій.

— Але більше нікого мені не беріть, я цілого
фякра наймив.

— Ну, ну!

Русович давно не počував себе в такім дивнім
настрою, як нині. Пригадалися колишні балагули,
їзда мало що не на дишлі і на розворі за кілька
грайцарів. А нині він сидить у повозі, — який той
повіз є, такий є, але повіз, — обтулився футром,
закурив своє трабуко і їде на святий вечір, до Олі.

На дворі невеличкий мороз, грають телегра-
фічні драти, сойка зі стовпа на стовп перелітає, ніби
дрочиться з ним, хто з них скорше в Розпукові
буде, а він розглядається по полях і лісах, по се-
лах і загородах, яких так довго не бачив.

— Витайте старі, добрі друзі! Ось я знову
між вами. Гадаєте, що забув про вас? Куди? Таже
я ваша дитина. Велике місто взяло мене в свої о-
бійми, я був молодий, не вмів опертися йому і —
відбився від вас. Але тепер будемо бачитися час-

тіше, а може, може я і на все до вас приїду, — побачимо.

Дзвінки дзвонять як на процесії, підручний дійсно ніби розійшовся і повіз доволі скоро котиться по гладкій, злегка тільки снігом припорошений, дорозі.

Цікавий я, що старі скажуть, як мене побачать? Здивуються, ясна річ, що здивуються, а потім стануть оглядати з усіх боків, чи дуже я змінився. Вирівнався, змужнів, споважнів, — хвалитимуть. А тоді добродійка потупцює в кухню, щоб скорше давати вечеру, бо я голодний, а отець добродій засипить мене питаннями про Відень, про парлямент і чи буде війна.

А що скаже Оля, як побачить його?... Пригадає йому ті давні часи, коли вони бавилися в саді і говорили собі „ти“. Певно, що так... А не знав, чи дуже вона змінилася? Всеж то таки п'ять літ. Тоді мала п'ятнацять і ходила в короткій суконці, а тепер має двадцять і вона вже панна. Мабуть виросла, споважніла. Але очі ті самі лишилися, вдумчиві і буцім сумні і ту саму веселу усмішку на устах має. Цей контраст все його брав за серце і він не хотів би, щоби вона змінилася. Ні, ні, нехай буде такою щирою і природною, як колись.

З такими гадками вїхав на попівство в Розпукові. Той самий прикрий заїзд, той самий пес гавкнув на них кілька разів, як за напасть і пішов спати до буди і той самий пастух ніс сіно для коров, бо то нині Святий вечір і худобина має також смачніше зісти. Він ще їм і хліба до цебрів накришить.

— Пр-р-р!...

Доктор зліз, відчинив скрипливу фіртку і пішов на ганок. Нові сходи. Тамті, на яких вони не-

раз плече об плече до місяця сиділи, мабуть зігнали. І двері також нові. Тамті були білі, а ті помальовані на темно. Потиснув за клямку, застукав, відкашельнув, — нема нікого.

Застукав до скляних дверей і почув, як йому серце сильніше стукнуло в грудях.

У відповідь ізза угла хати вибігла боса дівчина і, спускаючи соромливо очі додолу, на силу пробубоніла:

— Най пан ідуть навколо, бо туди замкнено.

Пішов за нею. В сінях привітала його кухонна пара, приправлена запахом вареної риби, борщу і сливок.

Тут скинув кальоші, в канцелярії футро і увійшов до гостинної кімнати, яку салею звали.

Не змінилося нічого. Тільки все змаліло і змарніло. Між вікнами та сама канапа, рипсом в цвіті крита, перед нею килим, також у великі китиці, шість фотелів, зеркало в золочених рамах з птицею в горі, що виноград клює, кілька образів на стінах, кілька вазонків на вікнах і — кінець. Все воно трицять літ перестояло на місці, застоялося і бучім зрослося з собою. Тільки фортепяну нема. Може до другої кімнати забрали.

Ще доктор Русович не встиг розглянутися добре по хаті, як від їдальні надійшла добродійка. Привітала його ввічливо, але спокійно якось, бучім зимно. Попросила сідати і сама пірнула в високім, різбленім фотелю.

— Як на старім портреті, — погадав собі Русович.

Добродійка дійсно нагадувала наші старі, родинні портрети тих бабців у чорних кафтанах з білим ковнірчиком і з молитвенником у руці, з си-

вим „руркованим“ волоссям і з добрячою усмішкою на вузьких устах.

— Який гарний портрет! — сказав до себе Русович, а добродійка:

— Прецінь ви раз пригадали собі старих знайомих і приїхали нас потішити. А ми собі гадали, що ви у тому Відні знімчилися до решти та відчувилися від своїх. Тож-то радости буде, як мій старий верне.

— А отець добродій де? — спитав Русович.

— На друге село до хорого поїхав. Нім стемніється, повинен би вернути. Знає, що я з вечерою чекаю.

(То „я“ мало якийсь дивний, немилий звук).

— А панна Оля? — спитав Русович несміло і перестрашився свого питання.

— Оля? — повторила їмость і здивовано глянула на гостя.

— Так, панночка Оля, — повторив Русович.

Замість відповіді, їмость встала, взяла його за руку і попровадила до вікна.

— Оля... там! — сказала, показуючи на цвинтар.

Русович глянув. На горбку між березами білівся новий, кам'яний хрест.

Над його лівим раменем спалахнуло світло, як блудний вогник.

Це сходила та сама перша зірка, якої вони колись у двійку дожидали.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ І ВИСЛОВІВ.

Стор. 6.

чухонка — жінка, приналежна до одного з фінських племен.

Стор. 7.

св. Геновефа — життя якої стало предметом одної з найбільше зворушливих німецьких легенд. Жила в VIII ст.

Стор. 8.

літографія — писання або рисовання на камені хемічним чорнилом або хемічною крейдою, внаслідку чого написане або нарисоване можна відтворювати багато разів, як це діється при друкуванню книжок. Це слово в оповіданні означає картину, виготовлену повищим способом.

Венеція — місто в Італії, колись в середовіччю самостійна республіка, на чолі якої стояли дожі.

Царгород — також Константинополь, Стамбул; колись столиця східно-римського, потім візантійського цісарства, пізніше Туреччини.

„секретарка” — столик до писання.

Стор. 9.

Stille Nacht, heilige Nacht — „тиха ніч, свята ніч” — початкові слова найбільше розповсюдненої німецької коляди.

Ліонардо да Вінчі (1452—1519) — італійський маляр. Своєю всебічною геніяльністю обіймав багато ділянок мистецтва й науки. Найновіші досліді вказують на нього, як на предтечу різних модерних технічних винаходів.

одаліска — так звалися білі невольниці турецьких вельмож, які оставали в ближчих зносинах з своїм паном. Коли одаліска вродила дитину, ставала вільною, а дитина набувала всі права.

Босфор — назва морської вузини, що веде з Чорного моря до моря Мармара.

ляпароне — зневажлива назва нуждарів у Неаполі; так теж називають в Італії вуличників і загалом людей без заняття.

дожа — так називалися суверени Венецької республіки. Ще сьогодні показують у Венеції прегарну палату дожів, резиденцію венецьких суверенів.

диліжанс — поштовий повіз, яким перевозили також подорожних.

Стор. 10.

алабастр — назва гіпсового мінералу, подібного до мармуру.

Стор. 15.

agamus (лат.) — молимся!

Олімп — гора в Греції, де буцімто мешкали боги. В оповіданню означає „Олімп” назву вище положеної частини Бережан.

Стор. 16.

„конотатка” — так називали вузький шматок паперу, на яким списувано, що треба в місті купити.

Стор. 17.

„панни” — рід грушок.

Стор. 18.

„фара” — латинська парохіяльна церква.

„Ян Белецькі” — одна з поем польського поета Ю. Словацького; подія описана в ній, збувається в Бережанах і в найближчій сусідстві, мабуть у Жукові.

Стор. 20.

Андерсен — Ганс, Христіян (1805—1875), великий данський поет, казки котрого відомі в цілм світі.

„кампа” — вислов уживаний при грі в кічку або мяча.

Стор. 23.

Сатмар Неметі — місто в Угорщині.

Родавн — місто в Австрії.

Раштат і Вецляр — міста в Німеччині.

Гете — Йоган Вольфганг (1749—1832), найбільший німецький поет і письменник.

Карльсмунд — руїни замку на горі у Вецлярі над Ляном.

Стор. 24.

„танненбаум” (нім.) — ялинка.

Стор. 28.

Керенський — голова Тимчасового Уряду демократичної Росії у часі революції, що вибухла в р. 1917.

парікмахер — стрижій, фризієр.

„суп з гемюзю”, „гемюза з супом” — яринова зупа.

Стор. 29.

цинга — шкорбут, хвороба, яка появляється внаслідку невідповідного і недостатнього відживлювання.

Стор. 30.

о-де-колон (франц.) — кольтонська вода.

Стор. 31.

лябораторія — робітня.

Стор. 32.

мітінг (англ.) — збори, віче.

Стор. 33.

Райн — велика німецька ріка.

Стор. 36.

ординовати — приймати хорих, означити хворобу, записати відповідні ліки і подавати хід лікування.

смирненський — від міста Смирни в М. Азії.

Стор. 37.

клуб — товариство, в якому збираються члени для роз-

- ваги і забави, далі назва домівки, в якій товариство
находиться. Вітчиною клубів є головно Англія.
- Стор. 38.
- „форисіц”** — так називали наші вояки чурів в австрійсько-
му війську, від німецького слова „Offiziersdiener”.
- Стор. 39.
- отомана** — рід софи.
- Стор. 46.
- суплент** — так називано давніше початкуючого учителя
гімназійного, ще без іспиту.
- Стор. 47.
- геврека** (гр.) — я найшов!
- „густувати”** — в неуважній мові вживають нераз цього
слова на означення, коли хто у чомусь любить.
- патриції** — давня римська шляхта-багатії.
- Стор. 48.
- сальон** — так звуть часто в інтелігентських домах „гостин-
ну” світлицю.
- скандинавський** — родом зі Швеції або Норвегії.
- Стор. 49.
- альтернатива** — віз або перевіз.
- tertium non datur** — ніщо іншого (третього) нам не о-
стається; бо є лише дві можливості.
- Стор. 50.
- паж, пажик** — юнаки шляхетського або лицарського похо-
дження, що повнили обслугу на середньовічних лицар-
ських дворах, де таким робом набирали лицарської о-
гляди і освіти.
- Стор. 51.
- дракони** — страшні смоки.
- Стор. 54.
- Амор і Псіхе** — знані в грецьких релігійних віруваннях (мі-
тологія) як божества: Амор — любови і Псіхе — ду-
ші. У цьому звязку переходить Псіхе всі болі і радощі
любови.
- гірлянда** (фр. і італ.) — китиця з квітів або листя у виді
довгих ланцюгів, що її прикріплюють до стін або ко-
лумн для прикраси.
- паркет** (фр.) — тут підлога з особливо приладжених до-
щинок.
- Стор. 55.
- „панта рей”** (гр.) — все пливе і минає.
- Стор. 57.
- Кенігрец** — містечко в північній Чехії, де в р. 1866 розі-
гралася війна між Австрією і Прусією; Прусія вийшла
переможцем.
- Стор. 59.
- Ніца** — місто в полудневій Франції.
- Сардинія** — острів на Середземнім морі, належить до Італії.
- Стор. 60.
- Остенда, Монте Карльо** — славні місцевості, в яких існу-
ють казина гри.
- Бісмарк, Отто** (1815—1898) — великий державний муж Ні-

меччини, що своєю розумною політикою створив од-
ноціле німецьке цісарство.

Стор. 63.

„інкогніто” — заховати себе так, щоби ніхто не знав і не
впізнав.

Стор. 67.

монтер — так називають робітника, котрий уставляє ве-
ликі і складні машини, а також робітника, який заво-
дить електричні уладження.

Стор. 84.

ескімоси — нарід, що мешкає на далекій півночі, де є сли-
ве цілий рік зима.

Стор. 91.

гіганти — великани або великолюди.

пігмеї — малолюди.

Стор. 92.

„сецесія” — тут поет має на думці один момент з боротьби
за український університет у Львові, коли то в р. 1901.
всі українські студенти покинули львівський універси-
тет і перейшли на університети у Відні, Празі та інші.

„Сокільське” — велика скала над Черемошем, що з нею
зв'язані різні перекази.

Стор. 94.

Mein Liebchen, was willst du noch mehr — моя любко, що
тобі ще більше потреба.

„рутенський” — з німецької назви на означення: руський
український). Коли вживається те означення в живій
українській мові, мається на увазі щось таке, до чого
можна мати погорду або принаймні щось таке, що
можна легковажити.

Стор. 100.

белетристика — гарне письменство, до якого причислюють
поезії, повісті, романи, оповідання.

Стор. 103.

контраст — противенство.

З М І С Т:

ЗГАДКА	3
МОЯ ПЕРША ЯЛИНКА	5
НА РІЗДВО	11
САНЬМИ	14
КУТЯ	23
* * *	26
ХТО ПОВІДИТЬ ?	28
ЙОГО СВЯТИЙ ВЕЧІР	36
НЕ ДО ПАРИ	44
СОН КАЗКА	50
СЛАВА	53
НА РІЗДВО 1915 Р.	68
ТАКОЖ ЛИСТ	70
ЯЛИНКА	75
* * *	79
ЧЕСТЬ	80
НА ПОРОЗІ	86
НЕ БІЙСЯ СПОМИНІВ	91
ПЕРША ЗІРКА	94
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ І ВИСЛОВІВ	107

4

ЧИНКИ: ПУД. ЧИНКУ.

З Б і Р К а